

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ -ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ:

«ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ»

ΘΕΜΑ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

**«ΠΑΡΑΝΟΜΗ ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ –
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΡΟΜΑ»**

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

ΚΟΥΖΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ:

**ΛΕΛΕΔΑΚΗΣ ΚΑΝΑΚΗΣ
ΨΗΜΜΕΝΟΣ ΙΟΡΔΑΝΗΣ**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

**ΛΙΟΦΑΓΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ
Α.Μ: 5106Μ008**

ΑΘΗΝΑ 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....σελ3

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

1.1 Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΕ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΠΕΔΟ.....σελ5

1.2 Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....σελ9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

2.1 ΔΙΕΘΝΕΣ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ.....σελ14

2.2 ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ.....σελ18

2.3 ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ
ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....σελ21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

3. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΟΜΕΝΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ (ΡΟΜΑ) σελ26

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

4.1 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ. σελ29

4.2 ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΠΟΥ ΣΥΛΛΕΧΘΗΚΑΝ.....σελ32

4.3 ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....σελ38

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....σελ48

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ50

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....σελ53

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Εκατομμύρια παιδιά σε όλον τον κόσμο ζουν καθημερινά μέσα σε συνθήκες ακραίας φτώχειας, χωρίς να απολαμβάνουν επαρκή υγειονομική περίθαλψη και χωρίς να έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία. Απόρροια όλων αυτών είναι να πέφτουν θύματα παιδικής εκμετάλλευσης και να εξαναγκάζονται να εισέλθουν πρόωρα στην αγορά εργασίας.

Παιδική εκμετάλλευση σημαίνει σφοδρή καταστρατήγηση των δικαιωμάτων των παιδιών. Οι ανήλικοι χάνουν την παιδικότητα τους καθώς ενηλικιώνονται νωρίς, βιώνοντας συνθήκες ψυχολογικής και συχνά σωματικής κακοποίησης. Η εκμετάλλευση αυτή έχει ποικίλες εκφάνσεις μια εκ των οποίων αποτελεί και η παιδική εργασία. Η τελευταία συνδέεται άρρηκτα με την ελλιπή πρόσβαση σε αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης καθώς και με την απομάκρυνση των ανηλίκων από την υποχρεωτική εκπαίδευση. Να διευκρινιστεί εδώ ότι όταν γίνεται λόγος για παιδική εργασία που συνιστά παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων και που πρέπει να εξαιρεθεί, δεν περιλαμβάνει όλες τις μορφές απασχόλησης των παιδιών. Η παιδική εργασία κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις μπορεί να είναι καθόλα νόμιμη.

Στη συγκεκριμένη μελέτη ερευνάται το φαινόμενο της παιδικής εργασίας σε παιδιά Ρομά και συγκεκριμένα θα διερευνηθεί το εάν η απασχόληση των παιδιών αυτών αποτελεί παράνομη παιδική εργασία και το εάν παραβιάζονται τα δικαιώματά τους. Να διευκρινιστεί εξαρχής ότι το φαινόμενο προσεγγίζεται υπό το πρίσμα του εργατικού δικαίου και όχι τόσο από κοινωνιολογική σκοπιά.

Πριν από αυτό όμως και για να γίνουν κατανοητά τα δεδομένα και τα συμπεράσματα από την έρευνα θα παρουσιασθούν στο πρώτο κεφάλαιο ορισμένα στοιχεία σχετικά με την παρούσα κατάσταση όσον αφορά το φαινόμενο της παιδικής εργασίας τόσο στην διεθνή όσο και στην εθνική σκηνή. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στο νομοθετικό πλαίσιο που περιβάλλει την παιδική εργασία. Καθώς η Ελλάδα αποτελεί μέλος διεθνών και ευρωπαϊκών θεσμών και οφείλει να τηρεί τα όσα προβλέπονται από αυτούς, καταγράφεται η νομοθεσία εκτός από το εθνικό και σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο. Στο τρίτο κεφάλαιο κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια σύντομη αναφορά των χαρακτηριστικών της κοινότητας των Ρομά, πάνω στην οποία διεξήχθη η επιτόπια έρευνα. Στο τέταρτο κεφάλαιο και αφού πρώτα διευκρινιστεί η

μέθοδος συλλογής πληροφοριών που εφαρμόστηκε καθώς και οι λόγοι επιλογής της, θα γίνει η παρουσίαση των δεδομένων που συλλέχθηκαν. Σε επόμενη ενότητα θα αναλυθούν εκτενέστερα αυτά τα δεδομένα με άξονα το νομοθετικό πλαίσιο και θα εκφραστούν ορισμένα συμπεράσματα. Κλείνοντας τη σύντομη αυτή επισκόπηση του ζητήματος της παράνομης παιδικής εργασίας, μαζί με τις τελικές διαπιστώσεις θα εκφραστούν και ορισμένες από τις εμπειρίες της επιτόπιας έρευνας με τα παιδιά Ρομά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

1.1 Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΕ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΠΕΔΟ

Κατά τη διάρκεια του περασμένου αιώνα, αιώνα της Βιομηχανικής Επανάστασης, παρατηρήθηκε έντονη εκμετάλλευση της παιδικής εργασίας στους χώρους της βιομηχανικής παραγωγής με πολύ σοβαρές συνέπειες για τη σωματική και ψυχική υγεία των παιδιών. Στις σύγχρονες κοινωνίες, παρόμοια φαινόμενα δεν έχουν εκλείψει. Παρατηρείται ωστόσο μια άλλη μορφή παιδικής εκμετάλλευσης (από τα τέλη της δεκαετίας '80 και τις αρχές του '90) ορατή στους δρόμους, στα κέντρα διασκέδασης και σε άλλα πολυσύχναστα μέρη, όπου πλήθος παιδιών «εργάζεται νυχθημερόν».¹

Καμία ήπειρος και καμία χώρα δεν είναι απαλλαγμένη από την παιδική εκμετάλλευση. Η παιδική εργασία δεν περιορίζεται στις φτωχές και αναπτυσσόμενες χώρες (Αφρική, Ασία) αν και εκεί το πρόβλημα εξακολουθεί να είναι πιο έντονο. Εκτιμήσεις της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ- ILO), η οποία αποτελεί εξειδικευμένη οργάνωση του ΟΗΕ και τον επίσημο διεθνή φορέα στον αγώνα κατά της παιδικής εργασίας, δείχνουν ότι και στις αναπτυγμένες χώρες το 3% των παιδιών ηλικίας 10-14 ετών είναι οικονομικά ενεργό. Η οικονομική ανάπτυξη επομένως δεν συνεπάγεται αυτόματα την εξάλειψη της παιδικής εργασίας, αφού η τελευταία είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων.² Η παιδική εργασία συνδέεται με την απομάκρυνση από την εκπαίδευση, την οικονομική εκμετάλλευση, την κακοποίηση, το εμπόριο παιδιών, τη σεξουαλική εκμετάλλευση και την παιδική πορνεία. Οι λόγοι που οδηγούν σε αυτή είναι συχνά η φτώχεια, οι άνισες εκπαιδευτικές δυνατότητες, το οικογενειακό περιβάλλον και η ελλιπής κρατική μέριμνα.

Γίνεται επομένως κατανοητό ότι η παιδική ηλικία δεν είναι πάντοτε συνώνυμη με το παιχνίδι και τα ξέγνοιαστα μαθητικά χρόνια. Τα στοιχεία σκιαγραφούν ένα δραματικό παγκόσμιο πρόβλημα, με εκατομμύρια παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο να πέφτουν θύματα οικονομικής εκμετάλλευσης. Παιδιά ακόμη και πέντε ετών δουλεύουν εξοντωτικά ωράρια, εξορύσσοντας βράχια, χρυσάφι, διαμάντια και πολύτιμα μέταλλα στην Αφρική, την Ασία και τη Νότια Αμερική, διατρέχοντας μόνιμο κίνδυνο να πεθάνουν λόγω εργατικού ατυχήματος.³ Τα παιδιά αυτά

---

¹ <http://www.vlioras.gr>

² Θ.Γ., εφ. Ελευθεροτυπία, 14/10/2003 «Παιδική Εργασία: 186 εκατ. παιδιά θύματα εκμετάλλευσης».

³ <http://istoria.exnet.gr>

αποτελούν εργαζομένους σε χείριστες μορφές εργασίας, όπως χαρακτηρίζει η Δ.Ο.Ε. όλες τις εργασίες που απαγορεύονται απολύτως, καθώς οδηγούν σε σοβαρή διακινδύνευση της σωματικής και ψυχικής υγείας των ανηλίκων και οι οποίες θα αναφερθούν αναλυτικά στη συνέχεια.⁴

Η 12^η Ιουνίου καθιερώθηκε από τη Διεθνή Οργάνωση Εργασία ως Παγκόσμια Ημέρα Κατά της Παιδικής Εργασίας, με στόχο την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας καθώς και τον περιορισμό της παράνομης διακίνησης παιδιών, εγείροντας μια παγκόσμια συζήτηση και διαμαρτυρία για την κατάφωρη καταπάτηση των δικαιωμάτων των παιδιών.⁵ Η 12^η Ιουνίου είναι, επίσης, αφιερωμένη στα παιδιά της αφρικανικής ηπείρου, που στην πλειοψηφία τους εργάζονται από πολύ μικρές ηλικίες και κάτω από εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες.⁶

Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας καταγράφει την κατάσταση που επικρατεί τα τελευταία χρόνια και προτείνει μέτρα αντιμετώπισης του φαινομένου. Έτσι, σύμφωνα με εκτιμήσεις της για το 2003 από τα συνολικά 211 εκατομμύρια παιδιών ηλικίας 5-14 ετών που μετείχαν σε κάποια μορφή οικονομικής δραστηριότητας, τα 186 εκατομμύρια απασχολούνταν στις λεγόμενες «χείριστες μορφές εργασίας». Επιπλέον, τουλάχιστον 8,4 εκατομμύρια παιδιών όλων των ηλικιών απασχολούνταν σε «άνευ όρων» μορφές παιδικής εργασίας και 2 εκατομμύρια περίπου παιδιά υπολογίστηκε ότι ήταν θύματα εκμετάλλευσης μέσω πορνείας και πορνογραφίας.

Η 182 Διεθνής Σύμβαση Εργασίας «για την απαγόρευση των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών και την άμεση δράση με σκοπό την εξάλειψή τους» (1999) αναφέρει όλες τις μορφές παιδικής εργασίας που είναι απολύτως απαγορευμένες.⁷ Μολαταύτα, τα στοιχεία δείχνουν ότι τέτοιες μορφές εργασίας εξακολουθούν να υφίστανται. Έτσι, το 2005 η κατάσταση των παιδιών στον κόσμο σε συνάρτηση με αυτές τις αθέμιτες μορφές παιδικής εργασίας ήταν η εξής:⁸

- 5.700.000 παιδιά σε εξαναγκαστική εργασία και δουλεία.
- 1.800.000 παιδιά σε πορνεία και πορνογραφία.
- 1.200.000 παιδιά θύματα διακίνησης (trafficking).

---

⁴ Άρθρο 3 Δ.Σ.Ε. 182 και Ν.2918/2001 (ΦΕΚ 119 Α)

⁵ <http://istoria.exnet.gr>

⁶ <http://istoria.exnet.gr>

⁷ Άρθρο 3 Δ.Σ.Ε. 182.

⁸ <http://www.oneearth.gr>

- 600.000 παιδιά σε παράνομες δραστηριότητες.
- 300.000 παιδιά σε ένοπλες συρράξεις.

Σύμφωνα με την Έκθεση του ΟΗΕ για την φτώχεια το 2007 και την Unicef, 246 εκατομμύρια παιδιά στον κόσμο (δηλαδή, ένα στα έξι παγκοσμίως) εργάζονταν σε ασχολίες επιβλαβείς για τη ψυχική, τη σωματική και τη συναισθηματική τους ανάπτυξη. Από αυτά τα 2,5 εκατομμύρια ζούσαν στις ανεπτυγμένες οικονομίες, επιβεβαιώνοντας τα όσα αναφέρθηκαν για την εμφάνιση του φαινομένου και σε χώρες πέρα από τις αναπτυσσόμενες. Όπως προέκυψε, περισσότερα από 73 εκατομμύρια εργαζόμενα παιδιά ήταν ηλικίας κάτω των δέκα ετών. Κάθε χρόνο, 22 χιλιάδες παιδιά σκοτώνονται σε εργατικά ατυχήματα και όπως φαίνεται από τα στοιχεία η πλειοψηφία αυτών των παιδιών εισέρχονται στην αγορά εργασίας παρά τη θέλησή τους.

Κάθε 3 δευτερόλεπτα σε κάποιο σημείο του πλανήτη, πεθαίνει ένα παιδί, σαν αποτέλεσμα της φτώχειας, κάτι που σημαίνει ότι κάθε μια ώρα στον πλανήτη πεθαίνουν 1.200 παιδιά. Τα στοιχεία αυτά προκύπτουν από την τελευταία ετήσια Έκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (2008). Η Έκθεση αυτή αποκαλύπτει επίσης ότι 1.200 εκατομμύρια άνθρωποι ζουν με λιγότερο από 1 δολάριο την ημέρα και ότι 10 εκατομμύρια παιδιά παγκοσμίως πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης εξαιτίας της φτώχειας και της έλλειψης εκπαίδευσης. Το σύνολο των παιδιών που εργάζονται και μάλιστα σε σκληρές εργασίες, με την πλειοψηφία αυτών να έχουν εγκαταλείψει την εκπαίδευση, αγγίζει πλέον τα 250 εκατομμύρια παιδιά.⁹ Από αυτά 132 εκατομμύρια παιδιά κάτω των 15 ετών εργάζονται σκληρά σε αγροκτήματα και φυτείες, χειριζόμενα μηχανήματα, σπέρνοντας και θερίζοντας, ψεκάζοντας ζιζανιοκτόνα και φροντίζοντας ζώα.¹⁰ Ο αγροτικός τομέας άλλωστε απορροφά το 70% της παιδικής εργασίας παγκοσμίως.¹¹ Τέλος, 115 εκατομμύρια παιδιά ανά τον κόσμο δεν πηγαίνουν σχολείο, από τα οποία πάνω από το 53% των παιδιών εκτός πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι κορίτσια.

Κλείνοντας τη σύντομη αυτή αναφορά στην κατάσταση που επικρατεί παγκοσμίως σχετικά με τα φαινόμενα παιδικής εργασίας, θα ήταν ενδιαφέρον να

---

⁹ <http://aliases.bloodspot.com>

¹⁰ <http://aliases.bloodspot.com>

¹¹ <http://www.oneearth.gr>

αναφερθεί ένα πρόσφατο παράδειγμα οικονομικής εκμετάλλευσης παιδιών. Η Διεθνής ένωση συνδικάτων εργαζομένων κατήγγειλε ότι στην Κίνα επίσημα αναμνηστικά προϊόντα των Ολυμπιακών Αγώνων του 2008, κατασκευάστηκαν σε εργοστάσια, όπου εργάζονται παιδιά κάτω των 12 ετών, κάνοντας εξαναγκαστικές υπερωρίες, δουλεύοντας καθημερινά έως και 15 ώρες και λαμβάνοντας πολύ χαμηλούς μισθούς.¹²

---

¹² <http://www.in.gr/news/article>

1.2 Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στην χώρα μας δεν έχουν διεξαχθεί μέχρι στιγμής επίσημες έρευνες σε εκτενές επίπεδο για την καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης και τη διερεύνηση του φαινομένου της παιδικής εργασίας. Η Μη Κυβερνητική Οργάνωση «ΑΡΣΙΣ» η οποία δραστηριοποιείται στην πρόληψη της κοινωνικής περιθωριοποίησης και τη διευκόλυνση της κοινωνικής ένταξης ευπαθών ομάδων, τονίζει ότι υπάρχει μια κοινωνική πραγματικότητα η οποία παρά το γεγονός ότι είναι εμφανής σε όλους, ελάχιστα προκαλεί το ενδιαφέρον ή αποτελεί θέμα δημόσιας συζήτησης. Ακόμα και στην Ελλάδα του 2008 υπάρχουν χιλιάδες παιδιά σε κίνδυνο, ενώ παράλληλα η κρατική εξουσία και οι αρμόδιοι επίσημοι φορείς είτε αποκρύπτουν είτε αγνοούν στοιχεία για τέτοιου είδους φαινόμενα.

Η παιδική εργασία στην Ελλάδα είναι στο περιθώριο της έρευνας, όχι γιατί ερευνητές, πανεπιστημιακοί ή Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις δεν ενδιαφέρονται, αλλά γιατί το στοίχημα της μείωσης της ανεργίας αποτελεί κορυφαίο θέμα για την πολιτική και δεν πρέπει να επιβαρυνθεί με «γκρίζες ζώνες».¹³ Έτσι το Υπουργείο Εργασίας διαθέτει στοιχεία μόνο για τη νόμιμη εργασία των ανηλίκων ηλικίας 15-19 ετών, τα οποία μάλιστα δεν μπορούν να θεωρηθούν πλήρη. Η Ελλάδα εμφανίζει ακόμα και σήμερα κενά ως προς την προσκόμιση στοιχείων σε πολλές επίσημες ευρωπαϊκές στατιστικές αναφορές.

Όσον αφορά το φαινόμενο της εργασίας παιδιών στο δρόμο, που εμφανίστηκε στην Ελλάδα κυρίως στα τέλη της δεκαετίας του '80 και στις αρχές του '90, ως απόρροια κυρίως του ανοίγματος των συνόρων στις βαλκανικές χώρες, έρευνα της UNICEF το 2000, υπολόγιζε το συνολικό αριθμό των παιδιών που εργάζονται στα 5.800 παιδιά. Ωστόσο, μετά την λήψη ορισμένων μέτρων όπως η αστυνόμευση και η ευαισθητοποίηση των πολιτών, ο αριθμός αυτός μειώθηκε.¹⁴

Μελετώντας έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο λεκανοπέδιο Αττικής από την ΚΑΠΑ RESEARCH Α.Ε. για λογαριασμό της UNICEF το 2001 σε τρεις κατηγορίες πληθυσμού, στο γενικό κοινό, στους μετανάστες και στους τσιγγάνους, βρέθηκαν ενδιαφέροντα στοιχεία, ιδιαίτερα όσον αφορά την εργασία των τσιγγανοπαίδων, πάνω στα οποία θα πραγματοποιηθεί και η παρούσα επιτόπια έρευνα. Έτσι, το 45,4% της κοινής γνώμης κρίνει πιο ευάλωτα στην παιδική εκμετάλλευση τα παιδιά των

¹³ <http://www.greek-events.gr/?p=10>

¹⁴ www.unicef.gr/reports/alko/street.php

μεταναστών - προσφύγων, τα παιδιά «διαλυμένων» οικογενειών με ποσοστό 31,1% και τέλος, το 14,8% αναφέρεται στα παιδιά Ρομά.

Οι σημαντικότερες αιτίες για την εμφάνιση φαινομένων παιδικής εργασίας θεωρούνται καταρχήν ο εξαναγκασμός από τους ίδιους τους γονείς για ίδιο οικονομικό όφελος, σε ποσοστό 53,3% και κατά δεύτερον η ύπαρξη οργανωμένων κυκλωμάτων που ωθούν τα παιδιά στην απασχόληση, σε ποσοστό 26,6%. Η πλειοψηφία των Ελλήνων χαρακτηρίζει τα φαινόμενα παιδικής εργασίας ως κοινωνικά προβλήματα και κρίνει ως ανεπαρκή την σχετική εθνική νομοθεσία.

Μελετώντας τώρα τα συμπεράσματα από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε στους Ρομά, η πλειοψηφία αυτών θεωρεί πως τα παιδιά τους πέφτουν συχνά θύματα εκμετάλλευσης σε ποσοστό 56,4%. Η καταναγκαστική και παράνομη εργασία των παιδιών Ρομά εμφανίζεται ως η κυριότερη μορφή παιδικής εκμετάλλευσης σε ποσοστό 44,1%. Οι μεγαλύτεροι κίνδυνοι για τα εργαζόμενα παιδιά Ρομά, σύμφωνα με τους γονείς τους, είναι η σύλληψη από την αστυνομία (60,2%), η βία (32,7%), ο τραυματισμός (31,8%), οι μεταδιδόμενες ασθένειες (18,5%), η σεξουαλική κακοποίηση και ο θάνατος (3,8%).

Η εργασία στερεί από τα παιδιά Ρομά το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Πάνω από εννέα στα δέκα εργαζόμενα παιδιά (91,43%) πηγαίνουν στο σχολείο μερικές φορές το μήνα, ενώ το 82,42% δεν πηγαίνει ποτέ στο σχολείο. «Μερικές φορές την εβδομάδα» πηγαίνει στο σχολείο το 71,88% των εργαζομένων τσιγγανοπαίδων, ενώ καθημερινά φοιτά στο σχολείο μόνο το 34,62% των παιδιών αυτών.¹⁵ Οι ίδιοι τους οι γονείς σε ποσοστό 68,2% αναγνωρίζουν το σχολείο ως μέσο απομάκρυνσης τους από την εκμετάλλευση και την φτώχεια. Εντούτοις, η προβληματική φοίτηση στο σχολείο, οφείλεται σύμφωνα με τους ίδιους στη διάκριση των παιδιών τους από τους συμμαθητές τους σε ποσοστό 36,7% και τα μαθησιακά προβλήματα σε ποσοστό 32,7%.¹⁶

Η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (που διεξήχθη από την Ε.Σ.Υ.Ε.) στο τρίτο τρίμηνο του 2006 έδινε πληθυσμό εργαζομένων ηλικίας 15-19 χρόνων, 50.000 άτομα, από τα οποία υπολογίστηκε ότι οι ανήλικοι ήταν λιγότεροι από 30.000, ενώ οι νομίμως εργαζόμενοι ανήλικοι κάτω των 15 ετών, ανέρχονταν σε περίπου 400 άτομα. Τα στατιστικά αυτά όμως δεν προσφέρουν μια ολοκληρωμένη εικόνα, εφόσον,

¹⁵ <http://www.unicef.gr/reports/exploit.php>

¹⁶ <http://jasongr.wordpress.com/2008/06/13>

αφενός δεν λαμβάνουν υπόψη την ανασφάλιστη απασχόληση, η οποία αυξάνεται συνεχώς και περιλαμβάνει και την παράνομη παιδική εργασία και αφετέρου δεν λαμβάνουν υπόψη πληθυσμούς που ζουν σε μη κανονικά νοικοκυριά (καταυλισμούς, ιδρύματα, άστεγους).

Έρευνα του ΕΚΚΕ που πραγματοποιήθηκε το 2006, με τίτλο «Μεγαλώνοντας στην Αθήνα, Ποιότητα Ζωής Παιδιών και Εφήβων», για λογαριασμό του Δήμου Αθηναίων, δείχνει μέσα από ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα παιδιών σε 102 σχολικές μονάδες της περιοχής ότι 307 παιδιά δηλώνουν ότι εργάζονται (δηλαδή ποσοστό 15,5%), εκ των οποίων το 2% καθημερινά, το 2% εργάζεται κάπου- κάπου, το 3% εργάζεται μόνο το Σαββατοκύριακο, ενώ το 8% εργάζεται μόνο κατά τη διάρκεια των διακοπών. Στη συνέχεια παραθέτουμε τους αριθμούς και τα ποσοστά κατά σύνολο και κατά σχολική βαθμίδα.¹⁷

Παιδιά που εργάζονται σε κάθε βαθμίδα. Αριθμός (ποσοστό %)

Σύνολο	Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο	Σύνολο παιδιών
	1092	494	393	1979
Εργάζονται συνολικά	156 (14,3%)	66 (13,3%)	85 (21,6%)	307 (15,5%)
Καθημερινά	27 (2,5%)	6 (1,2%)	7 (1,7%)	40 (2%)
Κάπου – κάπου	20 (1,8%)	10 (2,0%)	17 (4,3%)	47 (2,3%)
Το Σαββατοκύριακο	38 (3,5%)	9 (1,8%)	15 (3,8%)	62 (3,1%)
Στις διακοπές	71 (6,5%)	41 (8,3%)	46 (11%)	158 (8,0%)

Πηγή: ΕΚΚΕ, 2006.

¹⁷ www.ekke.gr Έρευνα Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών που πραγματοποιήθηκε το Μάρτιο και Απρίλιο του 2006, «Μεγαλώνοντας στην Αθήνα, Ποιότητα Ζωής Παιδιών και Εφήβων», Γίτσα Κοτταρίδη, Ελένη Βαλάση – Αδάμ, Μαρία Μαλικιώση Λοϊζου.

Η «ΑΡΣΙΣ» έχει ξεκινήσει ήδη από 1998 παρεμβάσεις προκειμένου να προσεγγίσει τα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο. Οι επαγγελματίες και εθελοντές που δουλεύουν στο δρόμο αναφέρουν ότι τον τελευταίο καιρό υπάρχει αυξημένη παρουσία παιδιών Ρομά από Βαλκανικές χώρες, όπως από την Ρουμανία και την Βουλγαρία, ενώ εξακολουθούν να συναντούν και αρκετά Ελληνόπουλα τσιγγάνικης καταγωγής.

Τα επίσημα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας για το 2007 (έρευνα Παιδαγωγικού Ινστιτούτου με τη μέθοδο «κόρτυς» δηλαδή της ατομικής παρακολούθησης της πορείας των μαθητών στο σχολείο) φανερώνουν ότι κάθε χρόνο υπάρχει διαρροή 6,1% μαθητών από τα γυμνάσια, 3,3% από τα λύκεια και 20,3% από τα ΤΕΕ. Από τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει μια συνολική ετήσια διαρροή ανηλίκων από την εκπαίδευση, της τάξης των 40.000 παιδιών περίπου, οι οποίοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία οδηγούνται στην αγορά εργασίας. Αν υπολογιστούν αθροιστικά και τα στοιχεία των ανηλίκων που εγκαταλείπουν την εκπαίδευση και εισέρχονται στην αγορά εργασίας (περισσότεροι από 100.000), και αν ληφθεί επιπλέον υπόψη ότι υπάρχουν περίπου 7.000 ανήλικοι μαθητές που φοιτούν σε νυκτερινά σχολεία, επειδή ακριβώς εργάζονται το πρωί, και προστεθεί σε αυτούς και ο αριθμός των παιδιών που σταμάτησαν το σχολείο ή δεν φοίτησαν καθόλου (παιδιά ρομά, μετανάστες και πρόσφυγες), γίνεται αντιληπτό ότι στο σύνολό τους τα παιδιά που ζουν και εργάζονται στη χώρα μας ξεπερνούν τις 150.000, παρά το γεγονός ότι νομίμως εργάζονται λιγότερα από 30.000.

Επομένως τα πραγματικά στοιχεία για την χώρα μας για το 2008 σύμφωνα με τη Δ.Ο.Ε. δείχνουν ότι εργάζονται 150.000 ανήλικοι κάτω των 18 ετών, συμπεριλαμβανομένης και απασχόλησης ανηλίκων σε χείριστες μορφές εργασίας. Τέτοια φαινόμενα παράγονται σε μεγάλο βαθμό από τη φτώχεια. Έτσι στη χώρα μας 460.000 παιδιά ηλικίας κάτω των 18 ετών ζουν σε συνθήκες φτώχειας.¹⁸ Διαπιστώνεται άρα ότι μεγάλος αριθμός ανηλίκων εργάζεται παρά τις απαγορεύσεις με στόχο την ενίσχυση του οικογενειακού εισοδήματος.

---

¹⁸ <http://www.galera.gr>

Στοιχεία για το 2008 στην Ελλάδα δείχνουν ότι: ¹⁹

- κάθε χρόνο **10.000** μαθητές εγκαταλείπουν την υποχρεωτική εκπαίδευση για οικονομικούς λόγους.
- **2.800.000** Έλληνες, ηλικίας 16 ετών και άνω, δεν έχουν ολοκληρώσει την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και κύρια αιτία είναι η εργασία.
- Το **10%** των παιδιών απαντούν ότι άρχισαν να εργάζονται από **10 - 12** ετών, το **34%** από **12 – 14** ετών και το **56%** από **14** ετών και πάνω.
- Το **48%** εργάζονται σε συνεργεία - μηχανουργεία, το **18%** σε άλλες χειρωνακτικές δουλειές, το **14%** σε οικοδομή, το **12%** σε εξωτερικές δουλειές και το **8%** σε λαϊκές αγορές και παζάρια.
- **50.000** παιδιά δουλεύουν σε εργοστάσια, χωράφια και καταστήματα.

Παρατηρείται επομένως και στην Ελλάδα μια πρόιμη στροφή ανήλικων παιδιών στην αγορά εργασίας, με παράλληλη εγκατάλειψη της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

---

¹⁹ <http://aliases.bloodspot.com/2008/01>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

2.1 ΔΙΕΘΝΕΣ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ένα από τα πλέον δυσεπίλυτα κοινωνικά προβλήματα αποτελεί αυτό της παράνομης παιδικής εργασίας. Αναγνωρίζοντας ότι σε όλες τις χώρες του κόσμου υπάρχουν παιδιά που ζούν κάτω από ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες και ότι είναι αναγκαίο να δοθεί σε αυτά ιδιαίτερη μέριμνα, η παγκόσμια κοινότητα εκφράζει έντονα το ενδιαφέρον και την ανησυχία της για τα φαινόμενα παιδικής εκμετάλλευσης, τόσο μέσα από την υιοθέτηση κειμένων με διακηρυκτικό και κανονιστικό χαρακτήρα όσο και μέσα από τη διοργάνωση συνεδρίων και διασκέψεων σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο.

Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας έχει θεσπίσει από την έναρξη της λειτουργίας της (1919) έως σήμερα πολυάριθμες Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας (Δ.Σ.Ε.). Η κύρωση των Συμβάσεων αυτών δημιουργεί νομική υποχρέωση στα Συμβαλλόμενα Μέρη. Οι Δ.Σ.Ε. διαχωρίζονται σε 3 κατηγορίες ανάλογα με τη συγκεκριμένη στοχοθεσία τους. Επομένως θεσπίζονται Δ.Σ.Ε. που αποσκοπούν:

- στην οριοθέτηση του ελάχιστου ορίου εισόδου των παιδιών στην απασχόληση.
- στην απαγόρευση ή τον περιορισμό της νυχτερινής εργασίας των ανηλίκων.
- στη τήρηση διαδικασιών υποχρεωτικής ιατρικής εξέτασης των παιδιών προκειμένου να εισέλθουν στην απασχόληση.²⁰

Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας ήδη από το 1919, με την υπ' αριθμόν **5 Διεθνή Σύμβαση Εργασίας** όρισε το κατώτατο όριο ηλικίας για την απασχόληση των νέων στη βιομηχανία στα 15έτη και με την υπ' αριθμόν **6 Δ.Σ.Ε.** θέσπισε την απαγόρευση της νυχτερινής τους εργασίας στη βιομηχανία.²¹ Ακολούθησε μια σειρά συμβάσεων περί ελαχίστου ορίου ηλικίας κάθε μια από τις οποίες όριζε το κατώτατο όριο ηλικίας

---

²⁰ Βλ. Ι.Ληξουριώτη «Εργατικό Δίκαιο- Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις», Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2005, σελ.186.

²¹ Βλ. Ι.Ληξουριώτη «Εργατικό Δίκαιο- Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις», Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2005, σελ.185.

εισόδου στην απασχόληση σε συνάρτηση με τον εκάστοτε συγκεκριμένο οικονομικό κλάδο, όπως η ναυτική εργασία, η γεωργία ή η αλιεία.

Το 1959, η Γενική Συνέλευση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών στα πλαίσια της αναγόρευσης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε θεμελιώδη υποχρέωση κάθε κράτους, έλαβε ειδική μέριμνα και για την προάσπιση των δικαιωμάτων των ανήλικων, υιοθετώντας τη **Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού**. Σε αυτή αναφέρεται ότι *«το παιδί, λόγω της φυσικής και διανοητικής του ανωριμότητας, χρειάζεται ειδική προστασία και μέριμνα, συμπεριλαμβανομένης και της νομικής προστασίας, τόσο πριν όσο και μετά τη γέννησή του»*.²²

Το 1966 υπογράφηκε το **Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά δικαιώματα**. Στο άρθρο 10 παρ.3 γίνεται καθαρά λόγος για την αναγκαιότητα λήψης ειδικών μέτρων προστασίας των παιδιών από οικονομική εκμετάλλευση και επιπλέον προβλέπεται νομοθετική απαγόρευση της χρησιμοποίησης αυτών σε επιβλαβείς για την ηθική τους υπόσταση, την υγεία και τη φυσιολογική τους ανάπτυξη εργασίες. Τέλος αναφέρεται ότι τα κράτη οφείλουν να καθορίσουν τα κατώτατα όρια ηλικίας.²³

Το 1973 θεσπίστηκε η υπ' αριθμόν **138 Δ.Σ.Ε.** η οποία αποσκοπούσε κυρίως στο να αντικαταστήσει σταδιακά όλα τα υφιστάμενα κείμενα που όριζαν το κατώτατο όριο ηλικίας εισόδου των παιδιών στην απασχόληση σε επιμέρους επαγγελματικούς κλάδους. Σύμφωνα με το άρθρο 2 της συγκεκριμένης σύμβασης, ορίστηκε ως γενικό ελάχιστο όριο εισόδου των ανηλικών σε οποιαδήποτε απασχόληση το 15^ο έτος, έτσι ώστε να μην είναι σε καμία περίπτωση κατώτερο από την ηλικία ολοκλήρωσης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Επιπροσθέτως, ορίστηκε κατώτατο όριο ηλικίας το 18^ο έτος για εργασίες που συγκαταλέγονται στη κατηγορία των βαρέων επαγγελμάτων, δηλαδή όσα μπορεί να προκαλέσουν οποιασδήποτε μορφής βλάβη στη σωματική ή ηθική ακεραιότητα των νέων.²⁴ Τέλος, δόθηκε η δυνατότητα στην εκάστοτε εθνική νομοθεσία, μέσα από το άρθρο 7 της Σύμβασης αυτής, να επιτρέψει την απασχόληση των νέων μεταξύ 13 και 15 ετών σε ελαφριές εργασίες, με την προϋπόθεση όμως ότι δεν βλάπτεται η υγεία και η ανάπτυξη τους, καθώς επίσης και ότι δεν παρακωλύεται

---

²² [http://www.mzorba.gr/exarheia-vryxelles/exarheia-\(8\).htm](http://www.mzorba.gr/exarheia-vryxelles/exarheia-(8).htm)

²³ Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Αμνηστίας «Διεθνείς Συμβάσεις για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα», Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1982, σελ. 35-36.

²⁴ Άρθρο 3 Δ.Σ.Ε. 138.

η φοίτηση τους στο σχολείο ή η παρακολούθηση προγραμμάτων επαγγελματικού προσανατολισμού.

Ένα από τα σημαντικότερα διεθνή κείμενα αποτελεί η «**Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του παιδιού**» που υιοθετήθηκε από τα Ηνωμένα Έθνη το 1989. Σε αυτή επιτεύχθηκε η σύνδεση μεταξύ των δικαιωμάτων του παιδιού και της ολοκληρωμένης ανάπτυξής του. Στο άρθρο 32 της ίδιας Σύμβασης αναγνωρίζεται το δικαίωμα του παιδιού να προστατεύεται από την οικονομική εκμετάλλευση και από την εκτέλεση οποιασδήποτε εργασίας που ενέχει κινδύνους για την υγεία του ή τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική ή κοινωνική του ανάπτυξη.

Η Σύμβαση καλεί τα κράτη μέλη:

- α.** να ορίζουν κατώτατα όρια ηλικίας για την είσοδο στην επαγγελματική απασχόληση.
- β.** να προβλέπουν κατάλληλη ρύθμιση των ωραρίων και των συνθηκών εργασίας.
- γ.** να προβλέπουν κατάλληλες ποινές και κυρώσεις για να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική εφαρμογή του παρόντος άρθρου.

Σημαντικό είναι επίσης το άρθρο 18 της Σύμβασης το οποίο προβλέπει ότι η ευθύνη για την ανατροφή και ανάπτυξη του παιδιού ανήκει στους γονείς ή στους νόμιμους εκπροσώπους του, οι οποίοι και θα πρέπει να έχουν ως βασική τους μέριμνα το συμφέρον του παιδιού. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη οφείλουν να παρέχουν κατάλληλη βοήθεια στους γονείς ή στους νόμιμους εκπροσώπους του παιδιού, κατά την εκτέλεση των παραπάνω καθηκόντων τους. Επιπλέον, τα κράτη αναγνωρίζουν σε κάθε παιδί το δικαίωμα να επωφελείται από την κοινωνική πρόνοια και την κοινωνική ασφάλιση, και πρέπει να παίρνουν τα απαραίτητα μέτρα για να εξασφαλίσουν την πλήρη πραγματοποίηση του δικαιώματος αυτού.

Στο άρθρο 28 αναγνωρίζεται το δικαίωμα κάθε παιδιού στην υποχρεωτική και δωρεάν στοιχειώδη εκπαίδευση. Επιπλέον, στο άρθρο 31 αναγνωρίζεται το δικαίωμα του παιδιού στην ανάπαυση και στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου και τέλος στο άρθρο 34 τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να προστατεύσουν το παιδί από κάθε μορφής σεξουαλική εκμετάλλευση και βία.

Το 1999 θεσπίστηκε η «**182 Διεθνής Σύμβαση Εργασίας για την απαγόρευση των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών και την άμεση δράση με σκοπό**

την εξάλειψή τους». Η Σύμβαση αυτή αναγνωρίζει ότι η αποτελεσματική εξάλειψη των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών απαιτεί μία συνολική και άμεση δράση, που θα λαμβάνει υπόψη τη σημασία μίας δωρεάν βασικής εκπαίδευσης, την ανάγκη της εξαιρέσεως των παιδιών από όλες αυτές τις μορφές εργασίας και θα εξασφαλίζει την κοινωνική τους ένταξη λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες αυτών και των οικογενειών τους. Μεταξύ των αθέμιτων μορφών παιδικής εργασίας συγκαταλέγονται και οι εξής:

- μορφές δουλείας ή πρακτικές όπως η πώληση και το δουλεμπόριο
- αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία
- χρησιμοποίηση και προαγωγή παιδιού στην πορνεία
- εργασίες που από τη φύση τους ή κάτω από τις συνθήκες που εκτελούνται, είναι πιθανό να βλάψουν την υγεία, την ασφάλεια ή την ηθική του παιδιού.

Σύμφωνα με το άρθρο 7, κάθε Συμβαλλόμενο Μέλος δεδομένης της σημασίας της εκπαίδευσης για την εξάλειψη της εργασίας των παιδιών, πρέπει να εμποδίσει τα παιδιά να εμπλέκονται στις χειρότερες μορφές εργασίας και να προβλέπει την άμεση παροχή συνδρομής για την απομάκρυνση των παιδιών από αυτές. Επιπλέον, χρήσιμο κρίνεται να εξασφαλιστεί όπου αυτό είναι δυνατό η επαγγελματική κατάρτιση για όλα τα παιδιά που θα έχουν απαλλαγεί από τις χειρότερες μορφές εργασίας.

2.2 ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Σε κοινοτικό επίπεδο τώρα ο **Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης** που υπογράφηκε το 1961 και αποτελεί μία από τις Συνθήκες του Συμβουλίου της Ευρώπης, προστατεύει τα ανθρώπινα δικαιώματα και παράλληλα διασφαλίζει τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα των ευρωπαϊών πολιτών. Έτσι, προβλέπει την προστασία ενός διευρυμένου φάσματος δικαιωμάτων μεταξύ των οποίων και την εργασία των παιδιών. Επομένως προβλέπει ως κατώτατο όριο ηλικίας απασχόλησης το 15 έτος το οποίο αφορά όλους τους τομείς απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένου και του οικογενειακού. Το όριο ηλικίας για επικίνδυνες και ανθυγιεινές εργασίες ορίζεται ως το 18^ο. Η εργασία των παιδιών πρέπει να εξασφαλίζει παράλληλα τη συμμετοχή τους τόσο στην υποχρεωτική εκπαίδευση και όσο στον ελεύθερο χρόνο. Επιπλέον προβλέπονται αξιοπρεπείς αποδοχές με εξασφάλιση ενός δίκαιου ημερομισθίου για τους νέους και απαγόρευση νυχτερινής εργασίας. Τέλος, αναφέρεται ότι πρέπει να λαμβάνονται ειδικά μέτρα προστασίας από κάθε κίνδυνο κατά τη διάρκεια της απασχόλησης των ανηλίκων (σεξουαλική παρενόχληση, κακοποίηση, ναρκωτικά).²⁵

Ο Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων (1989) αποσκοπούσε στην προαγωγή της βελτίωσης των όρων διαβίωσης και εργασίας του εργατικού δυναμικού. Ο Χάρτης αυτός με καθαρά διακηρυκτικό πολιτικό χαρακτήρα και δεν συνεπάγεται νομικώς δεσμευτικά αποτελέσματα αλλά προσπάθησε να εγγυηθεί βελτιώσεις που αφορούσαν και στην προστασία των παιδιών εργαζομένων. Επομένως, το όριο για εργασιακή απασχόληση δεν πρέπει να είναι κατώτερο από την ηλικία των 15 χρονών (σημείο 20^ο). Οι εργαζόμενοι αυτοί πρέπει να αμείβονται δίκαια και να λαμβάνονται τα απαραίτητα μέτρα που εγγυώνται κατάλληλη επαγγελματική εκπαίδευση και πρόσβαση στην απασχόληση (σημείο 21^ο). Πρέπει να περιορίζεται η διάρκεια εργασίας (όχι υπερωρίες) και να απαγορεύεται η νυχτερινή εργασία στις περιπτώσεις εργαζομένων ηλικίας κάτω των 18 ετών (σημείο 22^ο).²⁶

Βαρύνουσας σημασίας οδηγία αποτελεί η **Οδηγία 94/33/ΕΚ** της 22ας Ιουνίου 1994 από το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκή Ένωσης για την προστασία των νέων κατά

²⁵ http://www.mlsi.gov.cy/mlsi/dlr/dlr.nsf/dmlcharter_gr/dmlcharter_gr?OpenDocument

²⁶ Roger Blanpain- Ιωάννης Κουκιάδης «Το Κοινοτικό Δίκαιο της Εργασίας – Πριν και μετά το Μάαστριχτ, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993.σελ 65-68.

την εργασία. Αποτελεί κοινό τόπο στα ευρωπαϊκά κείμενα το ότι τα παιδιά (μέχρι 15 ετών) και οι έφηβοι (νέοι ηλικίας από 15 έως 18 ετών) πρέπει να θεωρούνται ομάδες ειδικού κινδύνου και ως εκ τούτου πρέπει να λαμβάνονται όλα τα απαραίτητα μέτρα ώστε να απαγορευτεί η εργασία των παιδιών και παράλληλα να προστατευτεί η υγεία και η ασφάλεια των νέων που εργάζονται. Οι ελάχιστες προδιαγραφές που προβλέπονται από αυτή την οδηγία είναι ο καθορισμός του κατώτατου ορίου ηλικίας για την ανάληψη εργασίας στα 15 χρόνια, δηλαδή δεν θα πρέπει να είναι μικρότερη από την ηλικία περάτωσης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Επιπροσθέτως, αναφέρεται ότι πρέπει να απαγορευτεί η νυχτερινή εργασία εκτός από εξαιρέσεις που καθορίζονται σαφώς από εθνικές νομοθετικές διατάξεις. Έτσι τα κράτη μέλη που θεσμοθετούν τέτοιες ρυθμίσεις προβλέπουν την απαγόρευση της εργασίας των παιδιών μεταξύ των ωρών 20:00 και 06:00, καθώς και των εφήβων μεταξύ των ωρών 22:00 και 06:00 ή μεταξύ 23:00 και 07:00. Οι εργοδότες οφείλουν σε κάθε περίπτωση να προστατεύουν τους νέους από τους ειδικούς κινδύνους που απορρέουν από την έλλειψη πείρας ή από την μη ολοκληρωμένη ανάπτυξη των νέων.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση εδράζεται στις οικουμενικές αξίες της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, της ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης. Στοχεύοντας στην ενίσχυση αυτών καθιστά αντιληπτά τα δικαιώματα των πολιτών της μέσα από τη δημιουργία του «**Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων**» (2000). Έτσι:

- ✓ Άρθρο 5 Παρ.2 Κανείς δεν μπορεί να υποβληθεί σε αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία.
- ✓ Άρθρο 14 Παρ.1 Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην πρόσβαση στην επαγγελματική και συνεχή κατάρτιση.
- ✓ Άρθρο 15 Παρ. 1 Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να εργάζεται και να ασκεί το επάγγελμα, το οποίο επιλέγει ή αποδέχεται ελεύθερα.
- ✓ Άρθρο 32 Απαγόρευση της εργασίας των παιδιών και προστασία των νέων στην εργασία. Η εργασία των παιδιών απαγορεύεται. Η ελάχιστη ηλικία για την ανάληψη εργασίας δεν μπορεί να είναι μικρότερη από την ηλικία κατά την οποία λήγει η υποχρεωτική σχολική φοίτηση. Οι νέοι που εργάζονται πρέπει να απολαμβάνουν συνθηκών εργασίας προσαρμοσμένων στην ηλικία τους και να προστατεύονται από την οικονομική εκμετάλλευση ή από οποιαδήποτε

εργασία που θα μπορούσε να βλάψει την ασφάλεια τους, την υγεία τους, τη σωματική, πνευματική, ηθική ή κοινωνική ανάπτυξη τους ή να θέσει σε κίνδυνο την εκπαίδευσή τους.²⁷

---

²⁷ <http://europa.eu/scadplus/leg/el>

2.3 ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η εργατική νομοθεσία της Ελλάδας θέτει περιορισμούς στην απασχόληση ανηλίκων και η εφαρμογή των Διεθνών Συμβάσεων Εργασίας και των κοινοτικών οδηγιών αποτελεί επιπλέον δικλείδα για την αποτροπή της εκμετάλλευσης των ανηλίκων, στο βαθμό βεβαία που εφαρμόζονται σωστά όσα προβλέπουν οι κείμενοι νόμοι.

Στην Ελλάδα για πρώτη φορά θεσμοθετήθηκαν προστατευτικές διατάξεις για την παιδική εργασία με το **Νόμο ΔΚΘ (4029)** του 1912 «περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων» ο οποίος απαγόρευε την απασχόληση παιδιών κάτω των 12 ετών καθώς και των παιδιών κάτω των 14 ετών, από τη στιγμή που δεν είχαν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση.²⁸ Ακολούθησε το **Βασιλικό Διάταγμα της 14/26.8.1913** «περί εκτελέσεως του περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων ΔΚΘ' νόμου ως προς τα εργοστάσια, εμπορικά καταστήματα και πρατήρια παντός είδους».

Ο **Νόμος 1182/1981** επικύρωσε την 138 Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας του 1973.²⁹ Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ορίστηκε ως γενικό κατώτατο όριο ηλικίας εισόδου των ανηλίκων στην απασχόληση το 15^ο έτος. Στους ανηλίκους 15-19 ετών ο νόμος επέτρεψε την απασχόληση, θέτοντας όμως περιορισμούς στο είδος των εργασιών που αναλαμβάνουν και μόνο «εφόσον δεν βλάπτεται η σωματική και ψυχική τους υγεία και ηθική».

Ακολούθησαν δυο σημαντικά νομοθετήματα. Το πρώτο αφορά το **Νόμο 1837/1989** «για την προστασία των ανηλίκων κατά την απασχόληση και άλλες διατάξεις»³⁰ και το δεύτερο το Π.Δ. 62/1998 «Μέτρα για την προστασία των νέων κατά την εργασία, σε συμμόρφωση με την οδηγία 94/33/ΕΚ».

Έτσι σύμφωνα με το άρθρο 3 του **Νόμου 1837/1989**, απαγορεύεται η απασχόληση σε οποιαδήποτε εργασία των ανηλίκων που δεν έχουν συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας τους.³¹ Εξαιρέσεις ωστόσο προβλέπονται για τις περιστασιακές και σύντομης διάρκειας ελαφριές εργασίες που σχετίζονται με οικογενειακού

²⁸ Βλ. Ι. Ληξουριώτη «Εργατικό Δίκαιο- Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις», Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2005, σελ.187-8.

²⁹ Βλ. Σ.Βλαστό «Ατομικό Εργατικό Δίκαιο», Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, σελ.272.

³⁰ ΦΕΚ 85/Α/23.3.1989.

³¹ Άρθρα 2 και 1 Ν.1837/1989 και Π.Δ. 62/1998.

χαρακτήρα γεωργικές, δασικές και κτηνοτροφικές εργασίες και οι οποίες πρέπει να γίνονται κατά τη διάρκεια της ημέρας.³² Επιπλέον εξαιρούνται περιπτώσεις συμμετοχής ανήλικων άνω των 3 ετών και μετά από την άδεια της αρμόδιας επιθεώρησης εργασίας, σε θεατρικές παραστάσεις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, διαφημιστικά προγράμματα, τηλεοπτικές εκπομπές και σε λοιπές συναφείς δραστηριότητες, εφόσον δεν βλάπτεται η σωματική και ψυχική τους υγεία και δεν εμποδίζεται η σχολική τους φοίτηση ή η επαγγελματική τους κατάρτιση.³³ Η εθνική νομοθεσία ωστόσο μπορεί να επιτρέψει την εργασία σε νέους ηλικίας 13-15 ετών, υπό την προϋπόθεση πάντα ότι πρόκειται για ελαφριάς μορφής εργασία.³⁴

Όπως ορίζει ο Νόμος 1837/1989, ο εργοδότης οφείλει να λαμβάνει πρόσθετα μέτρα υγιεινής και ασφάλειας για την προστασία των ανηλίκων που εργάζονται στο χώρο του. Πρέπει να τους ενημερώνει για τους κινδύνους που μπορεί να απειλήσουν την υγεία ή την φυσική και ψυχολογική τους κατάσταση. Συνεπώς οι υποχρεώσεις πρόνοιας τους εργοδότη προς τους ανήλικους εργαζόμενους είναι σαφώς επαυξημένες.

Για τη διασφάλιση της νόμιμης απασχόλησης ανηλίκων προβλέπεται ειδική μέριμνα έτσι ώστε να τηρούνται όλες οι προστατευτικές διατάξεις. Για το λόγο αυτό απαιτείται η έκδοση βιβλιαρίου εργασίας ανηλίκου από τις οικείες επιθεωρήσεις εργασίας.³⁵ Προκειμένου να εκδοθεί αυτό το βιβλιάριο εργασίας απαιτείται ιατρική πιστοποίηση από τις αρμόδιες υγειονομικές υπηρεσίες, ότι οι ανήλικοι δεν θέτουν σε κίνδυνο την υγεία, την σωματική ή πνευματική τους ανάπτυξη.³⁶ Το ημερομίσθιο που δικαιούνται οι ανήλικοι εργαζόμενοι, ανεξαρτήτως από το είδος της εργασίας τους, υπολογίζεται με βάση το κατώτατο τουλάχιστον ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη, όπως αυτό προβλέπεται από την εθνική γενική συλλογική σύμβαση εργασίας κατ' αναλογία των ωρών απασχόλησης τους.³⁷ Τέλος, η κανονική άδεια που δικαιούνται οι έφηβοι που εργάζονται θα πρέπει να συμπίπτει με τις θερινές σχολικές διακοπές σε συνεχείς ημέρες.³⁸

---

³² Άρθρο 1 και 3 Π.Δ. 62/1998.

³³ Άρθρο 3 Ν.1837/1989 και Άρθρο 5 Π.Δ. 62/1998.

³⁴ <http://jasongr.wordpress.com/2008/06/13>

³⁵ Άρθρο 8 Ν.1837/1989.

³⁶ Άρθρα 11-14 Ν.1837/1989.

³⁷ Άρθρα 6 και 2 Ν.1837/1989.

³⁸ Άρθρο 7 Ν.1837/1989.

Το **Π.Δ. 62/1998** «Μέτρα για την προστασία των νέων κατά την εργασία, σε συμμόρφωση με την οδηγία 94/33/ΕΚ» καθιστά ακόμη αυστηρότερες τις διαδικασίες απασχόλησης των ανηλίκων προβλέποντας ότι:

- Ο χρόνος εργασίας των ανηλίκων (15-18 ετών) δεν μπορεί να υπερβαίνει τις 8 ώρες ημερησίως και τις 40 ώρες εβδομαδιαίως.
- Όσοι δεν έχουν συμπληρώσει το 16ο έτος της ηλικίας τους καθώς και όσοι σπουδάζουν (γυμνάσιο, λύκειο, αναγνωρισμένες σχολές) δεν επιτρέπεται να απασχολούνται πέραν των 6 ωρών την ημέρα και των 30 την εβδομάδα.
- Απαγορεύεται αυστηρώς η υπερωριακή απασχόληση των ανηλίκων άνω των 15 ετών καθώς και η απασχόληση των παιδιών που δεν έχουν συμπληρώσει το 15ο έτος της ηλικίας τους. Εξαιρούνται κατά περίπτωση και κατόπιν ειδικής αδειάς οι «θεατρικές και καλλιτεχνικές απασχολήσεις».³⁹
- Απαγορεύεται νυχτερινή εργασία των εφήβων, δηλαδή από τις 22.00 έως και τις 06.00 καθώς και η εργασία τις Κυριακές και τις αργίες.⁴⁰
- Ελάχιστη ανάπαυση για τους έφηβους εργαζόμενους είναι δυο συνεχείς ημέρες εκ των οποίων η μία πρέπει να συμπίπτει με Κυριακή.⁴¹ Σε ημερήσια βάση εάν ο χρόνος εργασίας υπερβαίνει τις 4,5 ώρες πρέπει να παρέχεται διάλειμμα τριάντα τουλάχιστον συνεχών λεπτών.⁴²

Με το **Νόμο 2101/1992** κυρώθηκε από την Ελλάδα η «Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του παιδιού» (1989) που όπως αναλυτικότερα αναφέρθηκε παραπάνω προβλέπει για τα Συμβαλλόμενα Μέρη τον καθορισμό κατώτατων ορίων ηλικίας για την είσοδο στην απασχόληση, τη κατάλληλη ρύθμιση ωραρίων και συνθηκών εργασίας καθώς και την επιβολή κυρώσεων για τη μη εφαρμογή των μέτρων.⁴³

Η 182 Διεθνής Σύμβαση Εργασίας (1999) για απαγόρευση απασχόλησης ανηλίκων σε αθέμιτες μορφές παιδικής εργασίας κυρώθηκε με το **Νόμο 2918/2001**.⁴⁴ Ο κατάλογος των συνολικά 150 απαγορευμένων «επαγγελμάτων» που

³⁹ Άρθρο 3 Π.Δ. 62/1998 και άρθρο 5 Ν.1837/1989.

⁴⁰ Βλ. Γ.Κουκιάδη «Εργατικό Δίκαιο- Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις και Κοινωνική Πολιτική», Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1995, σελ.277.

⁴¹ Άρθρο 9 Π.Δ. 62/1998.

⁴² Άρθρο 10 Π.Δ. 62/1998.

⁴³ ΦΕΚ. 192/Α/2.12.1992.

⁴⁴ ΦΕΚ 119, τ. Α΄.

παρουσιάστηκε από το υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων ενδεικτικά περιλαμβάνει μεταξύ άλλων την απαγόρευση κάθε μορφής επαιτείας ή εκμετάλλευσης, πολύωρης νυκτερινής απασχόλησης, εργασίας σε μουσικοχορευτικά κέντρα και κακόφημα μπαρ, καθαρισμού τζαμιών αυτοκινήτων στα φανάρια, πώλησης λουλουδιών και μικροαντικειμένων στους οδηγούς ή στους πιστούς έξω από τις εκκλησίες.

Ένας πιο πρόσφατος νόμος, ο **N. 3144/2003** ορίζει επίσης ότι νέοι κάτω των 18 ετών απαγορεύεται να απασχολούνται σε εργασίες οποιασδήποτε μορφής που από τη φύση τους ή τις συνθήκες που εκτελούνται είναι πιθανό να βλάψουν την υγεία και την ασφάλεια τους ή να προσβάλλουν την ηθική τους.⁴⁵ Τέτοιας φύσης εργασίες αποτελούν αυτές που διεξάγονται μέσα σε ανθυγιεινό περιβάλλον (θερμοκρασία, θόρυβος, επικίνδυνες ουσίες), που διεξάγονται κατά τη διάρκεια της νύχτας ή κατά τη διάρκεια της οποίας ο ανήλικος είναι εκτεθειμένος σε κακοποίηση ή εκμετάλλευση. Για τους εργοδότες που παραβιάζουν αυτές τις ρυθμίσεις, είτε από δόλο είτε από αμέλεια, προβλέπονται κυρώσεις φυλάκισης μέχρι 2 ετών καθώς και χρηματική ποινή. Οι ίδιες κυρώσεις ισχύουν και για όποιον έχει την επιμέλεια του ανήλικου που απασχολείται σε δραστηριότητες υπό τις προαναφερόμενες συνθήκες.

Επιπροσθέτως υπάρχουν και σχετικά άρθρα του Ποινικού και Αστικού Κώδικα. Επομένως σύμφωνα με το άρθρο 409 (Παραμέληση αποτροπής από επαιτεία ή αλητεία) του **Ποινικού Κώδικα** τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι έξι μηνών ή με χρηματική ποινή: **α)** όποιος εξωθεί σε επαιτεία ή παραλείπει να εμποδίσει αυτή πρόσωπα που έχει υπό την επιμέλειά του **β)** όποιος παραδίδει ή προμηθεύει σε άλλους πρόσωπα ηλικίας κάτω των 17 ετών για να προκαλούν με τη νεαρή τους ηλικίας τον οίκτο ή την περιέργεια του κοινού για χρηματικό όφελος δικό του. Επίσης το άρθρο 360 (Παραμέληση της εποπτείας ανήλικου) του Ποινικού Κώδικα όποιος, ενώ έχει υποχρέωση εποπτείας ανήλικου, παραλείπει να το παρεμποδίσει από την τέλεση αξιόποινης πράξης ή από το να επιδίδεται στην πορνεία, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι ενός έτους και 2. Η ποινή επιτείνεται σε φυλάκιση μέχρι δύο ετών αν υπαίτιοι της παράλειψης είναι γονείς ή κηδεμόνες υπό την επιμέλεια των οποίων έχει τεθεί ο ανήλικος.⁴⁶

⁴⁵ Άρθρα 4 και 1 Ν.3144/2003.

⁴⁶ Βλ. Αγ. Νασίκα «Ποινικός Κώδικας», Εκδόσεις Σάκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2006, σελ.146-147 και σελ.167.

Ο **Αστικός Κώδικας** στο άρθρο 135 προβλέπει ότι ο ανήλικος που έχει συμπληρώσει το 14ο έτος μπορεί να διαθέτει ελεύθερα κάθε τι που κερδίζει από την προσωπική του εργασία ή που του δόθηκε για να το χρησιμοποιεί ελεύθερα. Ενώ το άρθρο 136 προβλέπει ότι ο ανήλικος που συμπλήρωσε το 15ο έτος μπορεί, με τη γενική συναίνεση των προσώπων που ασκούν την επιμέλειά του, να συνάψει σύμβαση εργασίας ως εργαζόμενος.⁴⁷

---

⁴⁷ Βλ. Μ.Ι. Σπυριδάκη «Αστικός Κώδικας και Εισαγωγικός Νόμος», Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Κομοτηνή 2003, σελ.48.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

3. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΟΜΕΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑΣ (ΡΟΜΑ)

Τους γνωρίζουμε ως Ρομά, Γύφτους, Τσιγγάνους, Αθίγγανους, Τουρκόγυφτους, Κατσίβελους. Είναι τα μέλη της πολυπληθέστερης διακρατικής μειονότητας στην Ευρώπη. Καθώς όλες οι ονομασίες που τους έχουν αποδώσει οι κοινωνίες, στο περιθώριο των οποίων ζουν, έχουν αρνητικό χαρακτήρα, οι ίδιοι προτιμούν να ονομάζονται Ρομά ή Ρομ και στην συγκεκριμένη εργασία χρησιμοποιήθηκε ως επί το πλείστον ο συγκεκριμένος όρος.

Αποτελούν παραδοσιακά νομαδικούς πληθυσμούς με πολλές μεταξύ τους διαφοροποιήσεις που αφορούν τη χώρα προέλευσης, τη θρησκεία και τη διαλεκτό τους. Οι νομάδες αυτοί ξεχωρίζουν και διακρίνονται ως ομάδα από τις άλλες εθνικές ομάδες όχι μόνο εξαιτίας των φανταχτερών και ιδιαίτερων ρούχων που φορούν. Οι «γκετοποιημένοι» Ρομά έχουν ένα διαφορετικό δικό τους σύστημα αξιών και κανόνων.⁴⁸ Κατά την ιστορική εξέλιξη των κοινοτήτων τους έχουν υιοθετήσει τρόπους ζωής και παραδόσεις που διαφέρουν από τα ήθη της πλειοψηφίας, θεωρούνται όμως από τους ίδιους θεμελιώδη στοιχεία της συλλογικής τους ταυτότητας και πηγή υπερηφάνειας του λαού τους.⁴⁹ Εξαιτίας όμως αυτής της φιλοσοφίας η κοινότητα των Ρομά έχει υποστεί μεγάλο κοινωνικό αποκλεισμό, με αποτέλεσμα να παραμένει ευάλωτη σε θέματα ρατσισμού και προκατάληψης.⁵⁰ Αποτέλεσμα αυτού είναι η ανάπτυξη αλληλεγγύης μεταξύ των μελών του γένους ως απάντηση στην ανάγκη επιβίωσης τους μέσα σε μια εχθρική κοινωνία. Έτσι ακόμα και η λιγότερο εχθρική στάση απέναντι στους Ρομά πηγάζει ίσως από μια ρομαντική συμπάθεια για το φολκλόρ, μόλις όμως παρουσιαστεί η ευκαιρία επαναδραστηριοποιούνται οι πιο αρνητικές πλευρές της σκέψης για την εικόνα των Ρομά.⁵¹

Η τσιγγάνικη κοινωνία διατηρεί ακέραιη την ανεξαρτησία της απέναντι στην περιβάλλουσα κοινωνία, αρνούμενη να αποδεχθεί και αυτή με την σειρά της τους

---

⁴⁸ Βλ. Δ. Ντούσας «Rom και φυλετικές διακρίσεις, στην ιστορία, την κοινωνία, την κουλτούρα, την εκπαίδευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα», Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ.87.

⁴⁹ <http://www.veria.gr/content/view/212/38/>

⁵⁰ <http://www.praksis.gr> «Έκθεση για τα εμπόδια και τις δυσκολίες πρόσβασης των Ρομά στις υπηρεσίες υγείας, στην εκπαίδευση και την ένταξη τους στην στεγαστική πολιτική, Οκτώβριος 2007».

⁵¹ Βλ. Ζ. Λιεζουά «Ρομά, Τσιγγάνοι, Ταξιδευτές. Οι Τσιγγάνοι της Ευρώπης», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σελ.196.

όρους της και να ενταχθεί σε αυτή. Την ιδιότυπη αυτή ανεξαρτησία εξέφρασε χαρακτηριστικά ο Κωστής Παλαμάς στον «Δωδεκάλογο του Γύφτου»:⁵²

*Μας ταπείνωσαν όλες οι ταπεινώσεις
Με την απόφαση την ήσυχη του ανέλπιδου
Ρουφήσαμε όλους τους καημούς κι όλους τους τρόμους
Στη χώρα που όλες οι ζωές σα φυτρωμένες
Φτερό την κάμαμε τη ρίζα μας και φύγαμε
Μακριά στα ολάνοιχτα προς τους μεγάλους δρόμους.*

Στην Ευρώπη σήμερα ζουν περίπου 12 με 15 εκατομμύρια Ρομά. Στον ελληνικό χώρο πρωτοεμφανίστηκαν γύρω στο 14ο με 15^ο αιώνα μ.Χ. (Χατζησαββίδης, 2007-Ευρωπαϊκή Ένωση) και σήμερα εκτιμάται πως ζουν στην χώρα 150.000 και 300.000 Ρομά.⁵³ Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες η κακομεταχείριση για φυλετικούς λόγους, οι ρατσιστικές επιθέσεις και οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εις βάρος των Ρομά αποτελεί καθημερινή απτή πραγματικότητα.⁵⁴ Σύμφωνα με την ετήσια έκθεση του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου των Φαινομένων Ρατσισμού και Ξενοφοβίας (EUMC) για το 2005 οι κοινότητες των Ρομά υφίστανται σοβαρές φυλετικές διακρίσεις, φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό. Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν στις περισσότερες χώρες της Ε.Ε. είναι η εξασφάλιση πρόσβασης στην εκπαίδευση. Ούτε τα μισά παιδιά Ρομά δεν πηγαίνουν στο σχολείο, με καθοριστικές συνέπειες για τη μετέπειτα δυνατότητα εξεύρεσης εργασίας και επιβίωσης στα πλαίσια των σύγχρονων κοινωνιών.⁵⁵

Οι Ρομά που διαμένουν στην Ελλάδα αντιμετωπίζουν αντίστοιχα προβλήματα με αυτά που αντιμετωπίζουν στην υπόλοιπη Ευρώπη, αφού παραμένουν η πλέον περιθωριοποιημένη κοινωνική ομάδα, αντιμετωπίζοντας προβλήματα ισότιμης μεταχείρισης από το ελληνικό κράτος και τους μη Ρομά Έλληνες. Δεν έχουν ίσες ευκαιρίες πρόσβασης σε βασικά αγαθά όπως η στέγαση, η υγεία, η εκπαίδευση, η απασχόληση και η κοινωνική πρόνοια και ασφάλιση.⁵⁶ Ζουν στο περιθώριο των πιο

---

⁵² Βλ. Ε. Καραθανάση «Το κατοικείν των Τσιγγάνων. Ο βιο-χώρος και ο κοινωνιο-χώρος των Τσιγγάνων». Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2000, σελ.21-22.

⁵³ <http://www.amnesty.org.gr>

⁵⁴ www.amnesty.org.gr

⁵⁵ http://www.enet.gr/online/online_obj?pid=177&tp=T&id=59133720

⁵⁶ <http://www.praksis.gr>

στοιχειωδών κανόνων, ενώ παράλληλα οι δικοί τους κανόνες δεν είναι γνωστοί και κατά μείζονα λόγο δεν αναγνωρίζονται.⁵⁷

Αξίζει να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι οι Ρομά σε όλη τη διάρκεια της μακραίωνης συνύπαρξής τους με τη νότια βαλκανική κοινωνία, δέχτηκαν πολλές επιδράσεις αλλά προσέφεραν και οι ίδιοι μέσα από τη δική τους κοινωνική δραστηριότητα. Κάλυψαν κενά της γεωργικής οικονομίας ως εργάτες στα κτήματα ελλήνων ιδιοκτητών, διατήρησαν και ανέπτυξαν το δημοτικό τραγούδι, ενώ σημαντική κρίθηκε και η συμβολή τους στους εθνικο-απελευθερωτικούς αγώνες. Τέσσερα μέλη της Φιλικής Εταιρείας ήταν Ρομά.⁵⁸

Οι Ρομά, εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο διαβιούν έχουν συχνά εκκρεμότητες ως δημότες και πολίτες. Σύμφωνα με έρευνα του δικτύου DROM —Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων- το 5,5% των ερωτηθέντων δεν είχε δηλωθεί στο Ληξιαρχείο, 10 % δεν έχει ταυτότητα ή άλλο ανάλογο πιστοποιητικό, το 25% των δικαιουμένων λόγω ηλικίας δεν έχουν εκλογικό βιβλιάριο και το 50% περίπου δεν είχε εγγραφεί στα δημοτολόγια. Το γεγονός αυτό πυροδοτεί άλλα προβλήματα καθώς για παράδειγμα ένα αδήλωτο παιδί δεν μπορεί να εγγραφεί στο σχολείο αφού τυπικά δεν υπάρχει για το κράτος. Επιπλέον ένα μεγάλο ποσοστό των Ρομά είναι εντελώς ανασφάλιστοι. Η μόνη περίθαλψη που έχουν - όσοι έχουν- είναι των απόρων.⁵⁹ Ας επισημανθεί εδώ ότι οι Ρομά ως καταναλωτές προϊόντων και υπηρεσιών δίνουν στον κρατικό προϋπολογισμό τους έμμεσους φόρους που εισπράττει το κράτος από κάθε πολίτη του. Η διαφορά εδώ όμως είναι ότι η κοινότητα αυτή δεν απολαμβάνει κρατικές δαπάνες προς όφελος της σε τομείς όπως η στέγαση, η περίθαλψη και η εκπαίδευση.

Οι Ρομά δεν μπόρεσαν ή δεν θέλησαν να μπουν στη διαδικασία παραγωγής προϊόντων με ανταλλακτική αξία και απασχολούνται κυρίως στο υπαίθριο εμπόριο. Οι πλανόδιοι αυτοί έμποροι πουλάνε τις περισσότερες φορές χωρίς άδεια, αφού όπως αναφέρθηκε οι διαδικασίες απόκτησης επίσημων πιστοποιητικών είναι εξαιρετικά δύσκολες για αυτούς.⁶⁰ Επομένως οι Ρομά εμφανίζονται στο πεδίο της

---

⁵⁷ Βλ. Ζ. Λιζουά «Ρομά, Τσιγγάνοι, Ταξιδευτές. Οι Τσιγγάνοι της Ευρώπης», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σελ.197.

⁵⁸ Βλ. Δ. Ντούσας «Rom και φυλετικές διακρίσεις, στην ιστορία, την κοινωνία, την κουλτούρα, την εκπαίδευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα», Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ.85.

⁵⁹ <http://www.veria.gr/content/view/212/38/>

⁶⁰ Βλ. Α. Λυδάκη «Οι Τσιγγάνοι στην Πόλη. Μεγαλώνοντας στην Αγ. Βαρβάρα». Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1998, σελ.181-183.

παραοικονομίας ασκώντας περιθωριακές βιοποριστικές δραστηριότητες στα όποια διάκενα της επίσημης κοινωνίας.⁶¹ Όταν γίνεται λόγος για την εργασία δηλαδή «τη φυσική και ψυχική ενέργεια που καταβάλλει ο εργαζόμενος για την παραγωγή, διατήρηση και μετατροπή των οικονομικών του πόρων» (σύμφωνα με τον γενικό ορισμό της S. Wallman), πρέπει να επισημανθεί ότι το νόημα της εργασίας για τους Ρομά δεν έγκειται στο τι κάνουν αλλά στο πώς το κάνουν. Σημασία έχει να διατηρηθεί ο τρόπος τους που εξασφαλίζει τη συνέχειά τους.⁶²

Στις παρυφές της ελληνικής κοινωνίας η μειονότητα των Ρομά ζει και κινείται ουσιαστικά στερούμενη το θεμελιώδες δικαίωμα για μόρφωση. Το 60% των παιδιών Ρομά είναι αναλφάβητα. Η σχολική φοίτηση των Ρομά -εκτός του ότι είναι εκτός παραδοσιακού αξιακού κώδικα- είναι εξαιρετικά ευάλωτη σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως η μετακίνηση, τα οικονομικά προβλήματα που οδηγούν στην παιδική εργασία, η απόσταση από το σχολείο, τα φαινόμενα ρατσισμού στα σχολεία και η έλλειψη κατάλληλης στέγης. Οι νεαροί Ρομά κατά παράδοση απέχουν από το εκπαιδευτικό σύστημα με την ανοχή ή και με την προτροπή των γονιών τους. Εκτός αυτού όμως, σήμερα που το σχολείο εκχωρεί μεγάλο μέρος των ευθυνών του στην οικογένεια, είναι σαφές ότι οι Ρομά μαθητές βρίσκονται σε δυσμενή θέση δεδομένου ότι οι οικογένειές τους δεν μπορούν να τους στηρίξουν και να ενισχύσουν την εκπαίδευσή τους στο σπίτι. Στην πλειοψηφία τους οι γονείς αγνοούν ή δεν κατανοούν την αναγκαιότητα για μόρφωση για αυτό και θεωρούν ότι η σχέση τους με το σχολείο είναι θέμα επιλογής, γεγονός που δεν τους επιτρέπει να βάλουν σε προτεραιότητα τη φοίτηση των παιδιών τους. Επιπλέον οι προκαταλήψεις που υπάρχουν από την πλευρά των εκπαιδευτικών, των μαθητών και των γονιών αλλά και η έλλειψη υποστήριξης σε ότι αφορά στην ψυχοκοινωνική στήριξη και τη σχολική ένταξη των μαθητών Ρομά, καθιστούν δυσχερή την σχολική τους φοίτηση.⁶³

Ωστόσο ακόμα και όσα παιδιά Ρομά επιχειρούν να εκπαιδευτούν αντιμετωπίζουν συχνά ρατσιστικές πρακτικές. Έτσι, δεν είναι λίγες οι απόπειρες αποκλεισμού τους με κινητοποίηση της κοινωνίας, των γονιών, των μαθητών και των δασκάλων. Δημοτικές και εκπαιδευτικές αρχές έχουν παρεμποδίσει ενεργά την πρόσβαση των

---

⁶¹ Βλ. Α. Βαξεβάνογλου «Έλληνες Τσιγγάνοι: Περιθωριακοί και Οικογενειάρχες». Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2001, σελ. 133.

⁶² Βλ. Ε. Αυδίκος, Α. Γκότοβος, Κ.Ν. Ζαφείρης, Υ. Hunt, Κ. Α. Kozaitis, Ε.Δ. Κοππάση, Α. Λιάπης, Ν.Ι. Ευροτύρης, Μ. Παπαπαύλου, Π. Ταμπάκη, Π. Χατζηθεοδούλου, Ν.Α Χριστοπούλου «Οι Ρομά στην Ελλάδα», Εκδόσεις Ελληνική Εταιρία Εθνολογίας, Αθήνα 2002, σελ. 289-290.

⁶³ <http://www.veria.gr/content/view/212/38/>

παιδιών Ρομά στην εκπαίδευση, αρνούμενες να εγγράψουν μαθητές Ρομά στα τοπικά σχολεία και διασκορπίζοντάς τα σε σχολεία μακριά από τον τόπο κατοικίας τους για να αποφευχθεί η «υποβάθμιση» ενός σχολείου λόγω «υπερβολικής συγκέντρωσης» μαθητών Ρομά σε αυτό, όπως έχει ειπωθεί.⁶⁴ Επομένως, οι διωγμοί μικρών Ρομά από τα σχολεία, οι διακρίσεις σε βάρος τους και οι προσβλητικές και στερεότυπες εκφράσεις που χρησιμοποιούνται εναντίον τους καθιστούν δύσκολη κάθε προσπάθεια που καταβάλλουν για τη μόρφωση τους.⁶⁵

Το κράτος από την άλλη πλευρά θέτει τις βάσεις του φυλετικού διαχωρισμού στην εκπαίδευση εφόσον αρνείται να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την σχολική ένταξη των τσιγγανόπουλων. Η προϋπόθεση κατάθεσης πιστοποιητικών από τις αστυνομικές αρχές ή το δήμο δεν μπορεί να εκπληρωθεί από του γονείς Ρομά αφού ακόμα και στις μέρες μας όπως αναφέρθηκε νωρίτερα η πλειοψηφία αυτών δεν είναι πολιτογραφημένοι.⁶⁶

Επομένως και η μη ένταξη των Ρομά στην αγορά νόμιμης εργασίας συνδέεται άρρηκτα με την απομάκρυνση τους από την εκπαίδευση. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν υπάρχουν Ρομά σε επαγγέλματα επιστημονικά ή υψηλής εξειδίκευσης αλλά ούτε και στον τομέα των υπηρεσιών. Όσοι απ' αυτούς απασχολούνται στον αγροτικό τομέα βρίσκονται πλέον σε δυσμενή κατάσταση εξαιτίας του πολλαπλασιασμού των εργατικών χεριών με την εισροή των οικονομικών μεταναστών. Όσοι ασχολούνται με το υπαίθριο εμπόριο (λαϊκές αγορές) αντιμετωπίζουν προβλήματα νομιμότητας, γιατί αγνοούν τις διαδικασίες απόκτησης άδειας. Το 60% των Ρομά είναι άνεργοι, συνταξιούχοι ή ασχολούμενοι με τα οικιακά. Ο αποκλεισμός τους από την αγορά εργασίας έχει αλυσιδωτές επιδράσεις στη ζωή τους, δεδομένου ότι δεν τους καταδικάζει μόνο στη φτώχεια αλλά τους ωθεί ολοένα και περισσότερο στην παραβατικότητα και στην προώθηση της παιδικής εργασίας. Ως εκ τούτου διαπιστώνεται ότι τα παιδιά των Ρομά κινδυνεύουν ιδιαίτερα να εμπλακούν στην παιδική πορνεία ή να πέσουν θύματα οικονομικής εκμετάλλευσης καθώς πλήγονται από αυξανόμενη φτώχεια και δεν τυγχάνουν προστασίας από τους γονείς τους ή την ευρύτερη κοινωνία.⁶⁷

---

⁶⁴ <http://www.greekheslinki.gr>

⁶⁵ Βλ. Δ. Ντούσας «Rom και φυλετικές διακρίσεις, στην ιστορία, την κοινωνία, την κουλτούρα, την εκπαίδευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα», Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ.132-133.

⁶⁶ Βλ. Δ. Ντούσας «Rom και φυλετικές διακρίσεις, στην ιστορία, την κοινωνία, την κουλτούρα, την εκπαίδευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα», Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ.130.

⁶⁷ http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/children/docs/child_version_el.pdf

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

4.1 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στη συγκεκριμένη εργασία, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το επίκεντρο της μελέτης βρίσκεται στα παιδιά Ρομά που εργάζονται από πολύ μικρή ηλικία. Δεδομένων των περιορισμών, τόσο ως προς το χρονικό περιθώριο για τη διεξαγωγή της μελέτης όσο και ως προς το εύρος που μπορεί αυτή να λάβει, επιλέχθηκε ως πιο κατάλληλη ερευνητική μέθοδος η μελέτη περίπτωσης.

Όσον αφορά την επιλογή της συγκεκριμένης μεθόδου αξίζει να παραθέσουμε τη θέση του Yin (1981-1994) για αυτή. Έτσι αναφέρει ότι «η μελέτη περίπτωσης είναι μια στρατηγική διεξαγωγής έρευνας που περιλαμβάνει μια εμπειρική διερεύνηση ενός συγκεκριμένου σύγχρονου φαινομένου μέσα στο πραγματικό πλαίσιο της ζωής του χρησιμοποιώντας πολλαπλές πηγές απόδειξης». Γίνεται κατανοητό επομένως ότι η μελέτη περίπτωσης αποτελεί περισσότερο μια στρατηγική, μια στάση ή μια προσέγγιση και λιγότερο μια αυστηρά επιστημονική μέθοδο. Για το λόγο αυτό είναι προφανές ότι δεν μπορεί να γίνει οποιασδήποτε μορφής γενίκευση ως προς την ανάπτυξη του φαινομένου στο σύνολο των κοινοτήτων Ρομά που διαμένουν στην Ελλάδα. Η μελέτη περίπτωσης οδηγεί σε μια λεπτομερή ανάπτυξη και εις βάθος γνώση σχετικά με μια μοναδική «περίπτωση ή έναν μικρό αριθμό σχετιζόμενων «περιπτώσεων».⁶⁸ Εστιάζουμε επομένως στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο που εμφανίζεται αυτό το φαινόμενο και στο συγκεκριμένο πολιτιστικό πλαίσιο που το περιβάλλει.

Επιπροσθέτως η μελέτη περίπτωσης συνεπάγεται τη συλλογή πληροφοριών μέσω ενός εύρους τεχνικών συλλογής δεδομένων. Στη συγκεκριμένη έρευνα χρησιμοποιήθηκε κατά κύριο λόγο η τεχνική της συνέντευξης και μόνο εμμέσως αυτή της παρατήρησης, ενώ κάποιες χρήσιμες πληροφορίες δόθηκαν από τρίτα πρόσωπα.

Πριν τη παρουσίαση των στοιχείων της έρευνας θα ήταν σκόπιμο να εκθέσουμε τις συνθήκες δημιουργία της. Επομένως να τονιστεί εδώ ότι η ιδιαίτερη θέση των Ρομά στην ελληνική κοινωνία αποτελεί παράγοντα ανασταλτικό για την εις βάθος μελέτη του φαινομένου της παιδικής εργασίας στους κόλπους αυτής της κοινότητας.

---

⁶⁸ Βλ. Colin Robson, «Η Έρευνα του Πραγματικού Κόσμου», Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2007, σελ105.

Η προσβασιμότητα δεν είναι ιδιαίτερα εύκολη υπόθεση. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω δεν έχουν διεξαχθεί εκτεταμένες έρευνες τόσο πάνω στο γενικότερο θέμα της παιδικής εργασίας στην Ελλάδα όσο και ειδικότερα σε αυτό της παιδικής εργασίας των παιδιών Ρομά που διαμένουν στη χώρα. Τα περιθώρια για να εισέλθει ένας ερευνητής σε αυτή την κοινότητα και να αποσπάσει χρήσιμες πληροφορίες για το επίμαχο ζήτημα, είναι αρκετά περιορισμένα. Στη συγκεκριμένη μελέτη ωστόσο υπήρξε η δυνατότητα εθελοντικής συμμετοχής σε ένα κέντρο για παιδιά στο νομό Αττικής, όπου παιδιά Ρομά περνάνε κάποιες ώρες της ημέρας, συμμετέχοντας σε δημιουργικά παιχνίδια, διδασκαλία κάποιων βασικών πραγμάτων και στο οποίο μπορούν να σιτίζονται και να πλένονται δωρεάν. Η εθελοντική συμμετοχή στο κέντρο αυτό διήρκησε δυο εβδομάδες περίπου. Ως εκ τούτου, η καθημερινή επαφή με τα παιδιά αυτά επέτρεψε την ανάπτυξη οικειότητας και φιλικών σχέσεων που βοήθησαν στην μετέπειτα έρευνα. Να επισημανθεί εδώ ότι ιδιαίτερα πολύτιμη υπήρξε η βοήθεια από τους ανθρώπους του κέντρου ως προς την ενθάρρυνση των παιδιών για να δώσουν τις συγκεκριμένες συνεντεύξεις.

Στη συγκεκριμένη μελέτη χρησιμοποιήθηκαν ημιδομημένες συνεντεύξεις με ερωτήματα ανοικτού και κλειστού τύπου. Το ερωτηματολόγιο καταρτίστηκε με βασικό στόχο την επίτευξη μιας περισσότερο εις βάθος διερεύνησης του θέματος και όχι τόσο με στόχο την απάντηση των ερωτώμενων σε πολυάριθμες ερωτήσεις. Κατά τη διαδικασία των συνεντεύξεων έγινε επίσης αντιληπτή η διάθεση των παιδιών και οι συναισθηματικές συνιστώσες καθώς επίσης εκτιμήθηκε το πλαίσιο μέσα στο οποίο συμβαίνουν όλα αυτά.

Κεντρικός ερευνητικός άξονας είναι η σχέση των ανήλικων παιδιών με την εργασία και η τήρηση ή όχι της εργατικής νομοθεσίας. Όσον αφορά τα ερωτήματα που διατυπώθηκαν στον οδηγό της συνέντευξης, αυτά δομήθηκαν με άξονα τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα τα οποία είναι τα εξής:

- Εργασία των παιδιών Ρομά και παραβίαση των δικαιωμάτων τους.
- Εκπαίδευση των παιδιών και σύνδεση με το εργασιακό τους μέλλον.
- Σχέσεις των παιδιών με την οικογένεια και με την υπόλοιπη κοινωνία και σύνδεση αυτών με την πρόωρη είσοδο στην απασχόληση.

Είναι προφανές ότι η μέθοδος ανάλυσης που υιοθετήθηκε στη συνέχεια είναι η ποιοτική ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν με στόχο να αναδειχθεί η διαλεκτική συνάρτηση μεταξύ εμπειρικής προσέγγισης και θεωρητικής θεμελίωσης.

4.2 ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΠΟΥ ΣΥΛΛΕΧΘΗΚΑΝ

Δεδομένου ότι όπως αναφέρθηκε και παραπάνω τα παιδιά Ρομά αποτελούν μια ιδιόρρυθμη ερευνητική ομάδα ο αριθμός των συνεντεύξεων που συλλέχθηκε κρίνεται ικανοποιητικός. Επομένως, η ερευνά αποτελείται από 17 συνεντεύξεις τις οποίες παραχώρησαν παιδιά ηλικίας από 8 έως 17 ετών.

Ξεκινώντας από τα **δημογραφικά** στοιχεία των παιδιών που ερωτήθηκαν ως προς το φύλο, ήταν εννέα κορίτσια και οκτώ αγόρια. Ως προς τις ηλικίες των παιδιών που ερωτήθηκαν αυτές κυμαίνονται όπως αναφέραμε από 8 έως 17. Έτσι 2 είναι 8 χρονών, 3 είναι 10 ετών, 2 είναι 11ετών, 4 είναι 12 ετών, 3 είναι ηλικίας 14 ετών, 2 είναι 16 ετών και 1 είναι 17 ετών.

Ως προς την καταγωγή τους είναι όλα Έλληνες Ρομά και ως προς το θρήσκευμα είναι μουσουλμάνοι. Οι οικογένειες των παιδιών αυτών προέρχονται από την τσιγγάνικη μουσουλμανική κοινότητα της Κομοτηνής. Ολόκληρες οικογένειες διαμένουν τώρα στην Αθήνα κυρίως μέσα σε μεγάλα αυτοκίνητα και φορτηγά, όπως ειπώθηκε από τα ίδια τα παιδιά.

Αναφορικά με την **οικογενειακή τους κατάσταση** και το ρόλο που έχουν μέσα στην οικογένεια, κανένα από αυτά τα παιδιά δεν είναι παντρεμένο αν και παρά τη μικρή τους ηλικία δεν θα αποτελούσε εξαιρετική περίπτωση, δεδομένης της κουλτούρας της και του τρόπου ζωής της συγκεκριμένης κοινότητας. Η πλειοψηφία των παιδιών αυτών έχει τουλάχιστον άλλα 3 αδέρφια, αφού οι οικογένειες των Ρομά είναι κατά βάση πολύτεκνες.

Εξετάζοντας τώρα το εάν τα παιδιά αυτά εργάζονται, διαπιστώθηκε ότι και τα δεκαεπτά παιδιά συμμετέχουν σε κάποιου είδους απασχόληση. Η συχνότητα και η διάρκεια της εργασίας ωστόσο διαφέρει από το ένα παιδί στο άλλο. Όσον αφορά το **αντικείμενο εργασίας** των παιδιών αυτών καταρχήν να τονιστεί ότι, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, τα παιδιά αυτά εργάζονται στον δρόμο. Έτσι, το βασικό αντικείμενο εργασίας τους είναι η πώληση λουλουδιών ή μπαλονιών σε κεντρικά σημεία της πρωτεύουσας και κυρίως σε πολυσύχναστες πλατείες με ταβέρνες ή νυχτερινά μαγαζιά. Όπως φάνηκε ειδικότερα τα παιδιά ηλικίας 8-12 συμμετέχουν σε αυτού του είδους τις εργασίες. Επιπλέον πολλά από τα παιδιά αυτά δουλεύουν σε πανηγύρια όπου κατά κύριο λόγο ζητιανεύουν και σε κάποιες περιπτώσεις πουλάνε μικροαντικείμενα. Επιπλέον τα μεγαλύτερα παιδιά 16-17 ετών εργάζονται με τον

πατέρα τους ως ρακοσυλλέκτες ή παλιατζήδες. Αξιοσημείωτο είναι ότι μόνο ένα αγόρι 14 ετών εργάζεται κανονικά ως παρκαδόρος ή ως φύλακας κτηρίων προς ίδιον όφελος. Τα χρήματα που βγάζει είναι το δικό του χαρτζιλίκι, χωρίς να είναι υποχρεωμένος να τα δίνει σε κάποιον άλλο, όπως γίνεται με την πλειοψηφία των υπόλοιπων παιδιών όπως θα φανεί στη συνέχεια. Πάντως η αναζήτηση πελατών, η προσπάθεια να τους πείσουν και το παζάρεμα αποτελούν σημαντικό στοιχείο των οικονομικών τους δραστηριοτήτων.⁶⁹

Θα πρέπει να τονιστεί σε αυτό το σημείο ότι ανάμεσα σε αυτά τα δεκαεπτά παιδιά οι υπεύθυνοι του κέντρου μας πληροφόρησαν ότι υπάρχουν 4 παιδιά τα οποία εξωθούνται στην πορνεία. Η σεξουαλική εκμετάλλευση προέρχεται όπως αναφέρθηκε από το οικογενειακό και ευρύτερο συγγενικό τους περιβάλλον. Πρόκειται για 1 αγόρι 14 ετών, 2 αγόρια 12 ετών και ένα κορίτσι μόλις 8 ετών. Τα ίδια τα παιδιά βεβαίως κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων και της διαμονής στο κέντρο δεν άφησαν ποτέ να εννοηθεί κάτι τέτοιο, αλλά οι άνθρωποι που εργάζονται εκεί χρόνια και έρχονται σε καθημερινή επαφή μαζί τους γνωρίζουν την κατάσταση.

Όσον αφορά τη **συχρότητα** με την οποία δουλεύουν αυτή δεν είναι η ίδια για όλα. Έτσι επί καθημερινής βάσεως και καθόλη τη διάρκεια του χρόνου εργάζονται τα 12 από τα 17 παιδιά. Τα υπόλοιπα εργάζονται κατά τη διάρκεια του χειμώνα τρεις φορές την εβδομάδα (Παρασκευή – Σάββατο – Κυριακή) και κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού εργάζονται καθημερινά κυρίως σε πανηγύρια και σε περιοχές όπως η Χαλκίδα, το Πόρτο Ράφτη και η Χερσόνησος στην Κρήτη. Τα **ωράρια εργασίας** όπως γίνεται κατανοητό από το αντικείμενο της εργασίας δεν είναι προκαθορισμένα και μπορεί να κυμαίνονται από 5 έως 8 ώρες το χειμώνα και από 5 έως 10 ώρες το καλοκαίρι. Στις περιπτώσεις των παιδιών που εργάζονται πουλώντας λουλούδια και μπαλόνια σε μέρη με κέντρα διασκέδασης, οι ώρες που απασχολούνται είναι κατά κύριο λόγο βραδινές. Επιπλέον τα ωράρια τους είναι σαφώς αυξημένα κατά τη διάρκεια των εορταστικών περιόδων, τις Κυριακές, τις αργίες και τις χειμερινές και καλοκαιρινές διακοπές.

Στην ερώτηση για το ποιος είναι ο **εργοδότης** τους δεν υπάρχει συγκεκριμένη απάντηση, αφού όπως γίνεται κατανοητό δεν υπάρχει οργανωμένη μορφή απασχόλησης με εργοδοσία και εργαζόμενους. Να τονιστεί εξάλλου ότι τα παιδιά δεν

---

⁶⁹ Βλ. Ζ. Λιεζουά «Ρομά, Τσιγγάνοι, Ταξιδευτές. Οι Τσιγγάνοι της Ευρώπης», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σελ.101.

κρατάνε προς όφελος τους τα χρήματα που κερδίζουν. Αντιθέτως είναι υποχρεωμένα να τα δίνουν στο άτομο το οποίο είναι υπεύθυνο για την εργασία τους. Στις περιπτώσεις που μελετήθηκαν τέτοια άτομα ήταν κυρίως ο μπαμπάς, ο παππούς ή η γιαγιά των παιδιών αυτών. Στις ορισμένες περιπτώσεις όπως μας πληροφόρησαν οι άνθρωποι του κέντρου, τα λεφτά τα παίρνουν με βίαιο τρόπο από τα παιδιά ενώ κάποια από αυτά προσπαθούν να κρατήσουν ένα μέρος των εσόδων τους για χαρτζιλίκι.

Επομένως ο **συντονισμός και ο έλεγχος** της εργασίας των παιδιών γίνεται από τους ανθρώπους του συγγενικού τους περιβάλλοντος. Υπάρχει πάντα παρακολούθηση ως προς την απόδοση της εργασίας τους και συνήθως είναι αρκετά αυστηρός ο έλεγχος που ασκείται στα παιδιά. Όπως φάνηκε σε 6 περιπτώσεις πιο αυστηροί είναι οι παππούδες και οι γιαγιάδες που είναι υπεύθυνοι για την εργασία των παιδιών και οι οποίοι κάθονται λίγο πιο μακριά από το χώρο στον οποίο το παιδί πουλάει λουλούδια ή ζητιανεύει. Σε 3 περιπτώσεις παιδιών (αδέρφια) όπου ο πατέρας τους είναι χρήστης ναρκωτικών και δεν εργάζεται γίνεται κατανοητό πόσο πιεστικός μπορεί να γίνει με τα παιδιά προκειμένου να φέρουν το επιθυμητό για αυτόν οικονομικό αποτέλεσμα. Ανάμεσα σε αυτά τα παιδιά όπως φάνηκε μόνο δυο κορίτσια εργάζονται αρμονικά μαζί με τους γονείς τους χωρίς να προκύπτουν προβλήματα. Τέλος, εξαίρεση αποτελεί το παιδί 14 ετών, το οποίο όπως ειπώθηκε και νωρίτερα εργάζεται ανεξάρτητα ως παρκαδόρος ή φύλακας χωρίς κάποιον να επιβλέπει την εργασία του.

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι δεν μπορεί να τεθεί θέμα καταβολής **μισθού** στα εργαζόμενα αυτά παιδιά. Μόνο 3 από τα παιδιά ανέφεραν ότι τις περισσότερες φορές τους επιτρέπεται να κρατήσουν ένα μικρό χρηματικό ποσό από το μεροκάματο τους, ως χαρτζιλίκι. Όπως ανέφεραν τα περισσότερα παιδιά όμως, δίνουν τα χρήματα τους στην οικογένεια προκειμένου να την βοηθήσουν να ανταπεξέλθει οικονομικά.. Το καθημερινό μεροκάματο των παιδιών αυτών είναι αρκετά ικανοποιητικό αν και τα περισσότερα παιδιά δεν ήταν σε θέση να το προσδιορίσουν με αριθμούς ενώ κάποια άλλα αρνήθηκαν να απαντήσουν.

Ως προς τις **συνθήκες εργασίας** αυτές όπως γίνεται κατανοητό είναι ιδιαίτερα δυσχερείς. Τα παιδιά βρίσκονται καθημερινά και κατά τις βραδινές κυρίως ώρες, εκτεθειμένα σε ποικίλους κινδύνους, που μπορεί να αφορούν από τα διερχόμενα αυτοκίνητα, το καυσαέριο, το θόρυβο μέχρι τον κόσμο που βρίσκεται στα μέρη όπου

εργάζονται και ενδέχεται να βρίσκονται σε κατάσταση μέθης ή να προσπαθούν να τα εκμεταλλευτούν ποικιλοτρόπως. Όσον αφορά τα 4 παιδιά που αναφέρθηκε ότι εξωθούνται στην πορνεία, τα πράγματα είναι πολύ πιο σοβαρά και επικίνδυνα όπως είναι αυτονόητο.

Καθώς δεν υπάρχει ένας οριοθετημένος χώρος εργασίας είναι προφανές ότι δεν θα μπορούσαν να ληφθούν και μέτρα για την **υγιεινή και την ασφάλεια** των παιδιών που εργάζονται στο δρόμο ή σε πανηγύρια. Οι κίνδυνοι για την υγεία τους είναι ποικίλοι και οι άνθρωποι που τα ωθούν στην απασχόληση φαίνεται να μην λαμβάνουν κανένα προστατευτικό μέτρο για τη διασφάλιση της σωματικής τους ακεραιότητας και της ψυχικής και συναισθηματικής τους υγείας. Όταν βεβαίως αναφερόμαστε στα παιδιά που πέφτουν θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης, είναι κατανοητό ότι δεν μπορεί να γίνει λόγος για οποιασδήποτε μορφής προστασία της υγιεινής και της ασφάλειας αυτών των παιδιών, εφόσον εκ των πραγμάτων βάλλεται βάνουσα η σωματική και ψυχική τους υγεία.

Στο ερώτημα για το εάν πηγαίνουν **σχολείο**, από τα δεκαεπτά παιδιά που ρωτήθηκαν τα 7 δεν έχουν πάει ποτέ σχολείο, εκ των οποίων τα 5 είναι κορίτσια και τα 2 αγόρια. Να τονίσουμε εδώ ότι 5 από τα παιδιά αυτά ανέφεραν ότι θέλουν να πάνε σχολείο αλλά δεν προλαβαίνουν λόγω της εργασίας τους.

Αλλά 6 παιδιά πήγαιναν σχολείο αλλά το σταμάτησαν είτε επειδή δεν προλάβαιναν και πήγαιναν πολύ σπάνια, είτε επειδή τα έδιωξαν από το σχολείο. Στην περίπτωση ενός αγοριού που παρακολούθησε επιτυχώς όλες τις τάξεις του δημοτικού, δεν δόθηκε η ευκαιρία να συνεχίσει η φοίτηση του, καθώς τον έδιωξαν από το γυμνάσιο με τη δικαιολογία ότι παρενοχλούσε τους συμμαθητές του. Τέλος, μόλις 3 από τα δεκαεπτά παιδιά πάνε ακόμα σχολείο και θα συνεχίσουν και το επόμενο σχολικό έτος. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι και τα 3 αυτά παιδιά είναι καλοί μαθητές, πολύ επιμελείς και όπως δήλωσαν θα ήθελαν να συνεχίσουν το σχολείο κανονικά μέχρι και το λύκειο. Στην περίπτωση του κοριτσιού ας επισημανθεί ότι και οι ίδιοι του οι γονείς επιθυμούν να μορφωθεί και για αυτό το λόγο ενδιαφέρονται και για τις επιδόσεις του. Επιπλέον φαίνεται να επιθυμούν να συνεχίσει την εκπαίδευση του και μετά το γυμνάσιο-λύκειο, όπως μας ενημέρωσαν οι εργαζόμενοι του κέντρου. Το γεγονός ότι εργάζεται μόνο κατά τη διάρκεια των Σαββατοκύριακων και των καλοκαιρινών διακοπών συμβάλλει σημαντικά στην καλή του επίδοση στο σχολείο. Όσον αφορά το ένα εκ των αγοριών να τονίσουμε ότι την ανατροφή και επίβλεψη του

έχει αναλάβει ο παππούς, καθώς οι γονείς βρίσκονται σε άλλη πόλη και ο οποίος ενδιαφέρεται για την πρόοδο του παιδιού στο σχολείο και τη συνέχιση της παρακολούθησής του, όχι όμως για το προσωπικό όφελος του παιδιού αλλά επειδή θέλει να τον βάλει αργότερα να δουλέψει σε γκαράζ προκειμένου να κερδίζει περισσότερα χρήματα.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ένα κορίτσι 8 ετών κατά τη διάρκεια της προηγούμενης σχολικής χρονιάς ξυπνούσε κάθε μέρα 7:00 το πρωί, ντυνόταν μόνη της και «υποχρέωνε» τους γονείς της να την πάνε στο σχολείο. Αυτό όμως δεν διήρκησε πολλούς μήνες και έτσι σταμάτησε να πηγαίνει στο σχολείο. Εντούτοις, η έντονη κλίση και αγάπη της για τα γράμματα φαίνεται από το γεγονός ότι ζητάει η ίδια από τους ανθρώπους του κέντρου να της διδάξουν όσα δεν μπορεί να παρακολουθήσει στο σχολείο. Ας αναφερθεί εδώ ότι κάποια μέρα κατά τη διάρκεια της έρευνας, οι υπεύθυνοι έβαλαν τα παιδιά να ζωγραφίσουν. Το συγκεκριμένο κορίτσι όμως δεν ακολούθησε στην αίθουσα ζωγραφικής. «Θα τελειώσω πρώτα την ορθογραφία μου και την αριθμητική μου και θα έρθω μετά». Παρόμοια αντίδραση σπάνια συναντάται σε παιδιά αυτής της ηλικίας που έχουν ως πρωταρχικό τους μέλημα να παίξουν και να ζωγραφίσουν με τους φίλους τους.

Όσον αφορά τώρα τις σχέσεις των ίδιων των παιδιών με την **οικογένεια** τους είναι χαρακτηριστικό ότι μόνο 2 από τα παιδιά που ρωτήθηκαν μένουν και με τους δυο γονείς και μάλιστα σε σπίτι με μπάνιο και κουζίνα και από ότι φάνηκε είναι τα μοναδικά παιδιά με τόσο καλές συνθήκες διαβίωσης και ως προς την υγιεινή και ασφάλεια της κατοικίας τους αλλά και ως προς την σχέση τους με τους γονείς τους. Άλλα 9 παιδιά μένουν με τους γονείς τους και τους παππούδες τους αλλά μέσα σε μεγάλα αυτοκίνητα ή φορτηγά όπου προσπαθούν να συμβιώσουν 10 με 12 άτομα. Τα περισσότερα από αυτά τα παιδιά δεν έχουν καλές σχέσεις με τους γονείς τους οι οποίοι φαίνεται να αδιαφορούν για την σωστή ανατροφή τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι το κορίτσι 8 ετών που αναφέρθηκε και παραπάνω, δήλωσε ότι θα ήθελε να φύγει από την οικογένεια της καθώς η μητέρα της αδιαφορεί εντελώς και επιπλέον την αποτρέπει από το να παρακολουθήσει το σχολείο κάτι που η ίδια θέλει πραγματικά.

Σε 4 περιπτώσεις τα παιδιά μένουν μόνο με τον παππού ή μόνο με την γιαγιά. Οι γονείς των παιδιών είτε μένουν σε κάποια άλλη πόλη είτε έχουν χωρίσει και την επιμέλεια των παιδιών την έχει ουσιαστικά η γιαγιά ή ο παππούς. Όπως φάνηκε και στις δυο αυτές καταστάσεις οι παππούδες είναι πολύ πιο αυστηροί και τα παιδιά

περιμένουν να μεγαλώσουν λίγο ακόμα για να μπορέσουν να μείνουν μόνα τους ή με τους γονείς τους.

Στην ερώτηση για το τι **προσδοκίες** έχουν για το μέλλον τους τα παιδιά αυτά, οι απαντήσεις τους δεν ήταν τόσο ξεκάθαρες. Τα περισσότερα πάντως από τα παιδιά που πήγανε κάποια στιγμή σχολείο ή παρακολουθούν ακόμα το σχολικό πρόγραμμα δήλωσαν ότι θα ήθελαν να συνεχίσουν και να τελειώσουν έστω το γυμνάσιο αν όχι και το λύκειο. Είναι χαρακτηριστικό ότι ένα αγόρι 10 ετών ενώ ανέφερε ότι θα ήθελε να γίνει ζωγράφος μετά από λίγο είπε ότι δεν θα το επιδιώξει ποτέ αφού με τον τρόπο που εργάζεται τώρα και αυτός και οι γονείς τους κερδίζουν πολλά περισσότερα χρήματα. Η πλειοψηφία των παιδιών αυτών φαίνεται να μην σκέφτεται το μέλλον από τώρα και για αυτό δυσκολεύτηκαν πολύ να δώσουν μια σαφή απάντηση. Η πρώτη τους αντίδραση ήταν να πουν ότι δεν γνωρίζουν ή ότι δεν το έχουν σκεφτεί ποτέ.

4.3 ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα ενότητα θα πραγματοποιηθεί μια πιο λεπτομερειακή ανάγνωση και ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν, προκειμένου να παραχθούν κάποια χρήσιμα συμπεράσματα. Με βάση τα στοιχεία από τις απαντήσεις των ερωτώμενων καθώς και τις διεθνείς και εθνικές νομοθετικές διατάξεις, θα διερευνηθεί το εάν η εργασία των συγκεκριμένων ατόμων διεξάγεται σύμφωνα με τα όσα προβλέπονται σε αυτές ή εάν αποτελεί παράνομη παιδική εργασία.

Όπως αναφέρθηκε στο νομοθετικό πλαίσιο ως γενικό κατώτατο όριο ηλικίας για την είσοδο των ανηλίκων σε οποιαδήποτε μορφή απασχόλησης έχει θεσπιστεί το 15^ο έτος, ώστε να μην είναι σε καμία περίπτωση κατώτερο από την ηλικία ολοκλήρωσης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και αφορά όλους τους τομείς απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένου και του οικογενειακού. Ωστόσο κάποιες εξαιρέσεις προβλέπουν ότι νέοι μεταξύ 13 και 15 ετών μπορούν να αναλάβουν σύντομης διάρκειας ελαφριές εργασίες, με την προϋπόθεση όμως ότι δεν βλάπτεται η υγεία ή η ανάπτυξη τους καθώς επίσης και ότι δεν παρακωλύεται η εκπαίδευσή τους (138 Δ.Σ.Ε. Νόμος 1182/1981). Στις περιπτώσεις που εξετάστηκαν είναι προφανές ότι το κατώτατο όριο ηλικίας για είσοδο στην απασχόληση δεν τηρείται αφού η πλειοψηφία των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα και εργάζονταν ήταν κάτω των 15 ετών. Οι εργασίες που αναλαμβάνουν τα παιδιά αυτά δεν μπορούν να συμπεριληφθούν ούτε στις εξαιρέσεις που προβλέπονται για περιστασιακές και ελαφριές εργασίες καθώς η συστηματική εργασία τους στο δρόμο δεν συμπεριλαμβάνεται σε αυτές αφού αφενός βλάπτεται η υγεία τους και αφετέρου εμποδίζεται η φοίτησή τους στο σχολείο. Επομένως από όποιο πρίσμα και να ειδωθεί η εργασία αυτή των παιδιών είναι πρόδηλα παράνομη και εις βάρος τους. Ακόμα και για τα παιδιά ηλικίας 15-17 υφίσταται καταστρατήγηση του ορίου ηλικίας γιατί όπως αναφέρθηκε το κατώτατο όριο για τις εργασίες που αναλαμβάνουν είναι το 18^ο έτος.

Εξετάζοντας τώρα το αντικείμενο εργασίας των παιδιών που ερωτήθηκαν, διαπιστώνει κανείς ότι και αυτό είναι νομοθετικά απαγορευμένο καθώς οι εργασίες που αναλαμβάνουν οδηγούν σε σοβαρή διακινδύνευση της σωματικής και ψυχικής υγείας τους.⁷⁰ Έτσι, η επαιτεία, η πώληση λουλουδιών, η περιπλάνηση σε κακόφημες συνοικίες ή η πώληση μικροαντικειμένων σε περαστικούς, συγκαταλέγονται μεταξύ

---

⁷⁰ Άρθρο 3 Δ.Σ.Ε. 182 και Ν.2918/2001 (ΦΕΚ 119 Α).

των «απαγορευμένων» επαγγελμάτων (182 Δ.Σ.Ε) καθώς είναι ιδιαίτερα επιβλαβή για τη ψυχική, συναισθηματική και φυσική ανάπτυξη των παιδιών. Έτσι τα παιδιά αυτά γυρνώντας στους δρόμους της πόλης καθημερινά βιώνουν την πιο σκληρή εκδοχή της παιδικότητας, εργαζόμενα πολλές ώρες, για να στηρίξουν μια περιθωριοποιημένη ομάδα ενηλίκων.⁷¹

Επιπλέον η χρησιμοποίηση και προαγωγή κάποιων από τα παιδιά αυτά όπως αναφέρθηκε στην πορνεία αποτελεί τη χειρότερη μορφή οικονομικής εκμετάλλευσης και καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Γίνεται κατανοητό ότι τα παιδιά που πέφτουν θύματα πορνείας και σεξουαλικής κακοποίησης σε μια τόσο μικρή και ευαίσθητη ηλικία (από 8 μέχρι 14ετών) δεν θα μπορέσουν να ξεπεράσουν εύκολα αυτές τις εμπειρίες που θα καθορίσουν την μετέπειτα ανάπτυξη τους. Επισημαίνεται δε ότι τόσο το συγγενικό όσο και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον αυτών των παιδιών αποδεικνύεται ανίκανο να τα προστατεύσει από τη σεξουαλική εκμετάλλευση.

Το γεγονός ότι η συμμετοχή των παιδιών αυτών στην απασχόληση είναι προϊόν εξαναγκασμού από το συγγενικό τους περιβάλλον, αποτελεί εκτός των άλλων και καταπάτηση του δικαιώματος τους για ελεύθερη επιλογή επαγγέλματος. Έτσι το άρθρο 5 «Κανείς δεν μπορεί να υποβληθεί σε αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία» και το άρθρο 15 «Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να εργάζεται και να ασκεί το επάγγελμα, το οποίο επιλέγει ή αποδέχεται ελεύθερα» του «Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων» (2000) φαίνεται να αποτελούν κενό γράμμα σε αυτές τις καταστάσεις. Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο ότι παρά το γεγονός ότι τα παιδιά αυτά εισέρχονται στην αγορά εργασίας παρά τη θέλησή τους δεν φαίνεται να το αξιολογούν έτσι. Είναι χαρακτηριστικό ότι κανένα από τα παιδιά δεν παραπονέθηκε ότι το αναγκάζουν να δουλεύει. Ακόμα και τα παιδιά που δήλωσαν ότι θέλουν να πηγαίνουν σχολείο αλλά δεν προλαβαίνουν λόγω των εργασιακών τους υποχρεώσεων, θεωρούν ως δεδομένο το ότι πρέπει να δουλεύουν για να βοηθήσουν την οικογένειά τους. Διαπιστώνεται άρα ότι από πολύ μικρή ηλικία αποδέχονται το καθεστώς της εργασίας τους ως τη φυσιολογική ροή των πραγμάτων.

Όσον αφορά τώρα τα ωράρια εργασίας των ανηλίκων όπως αναφέρθηκε προβλέπεται ότι οι ανήλικοι δεν επιτρέπεται να εργάζονται περισσότερο από 6 ώρες

---

⁷¹ www.arsis.gr

την ημέρα και περισσότερο από 30 ώρες την εβδομάδα και ότι ο χρόνος εργασίας των παιδιών από 15 έως 18 ετών, δεν μπορεί να υπερβαίνει τις 8 ώρες ημερησίως και τις 40 ώρες εβδομαδιαίως.⁷² Επιπλέον προβλέπεται η απαγόρευση κάθε είδους υπερωριακής απασχόλησης για όλους ανεξαιρέτως τους ανηλίκους.⁷³ Μελετώντας τα δεδομένα που συλλέχθηκαν ωστόσο διαφαίνεται ότι τα παιδιά αυτά εργάζονται, επί καθημερινής βάσεως και η εργασία τους συχνά ξεπερνάει τις 30 ώρες εβδομαδιαίως. Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού όπως δήλωσαν εργάζονται ακόμα περισσότερες ώρες, κυρίως στα νησιά με αποτέλεσμα να οδηγούνται σε υπερωριακή απασχόληση.

Επιπροσθέτως παρά τη ρητή απαγόρευση της νυχτερινής εργασίας ατόμων κάτω των 18 ετών, δηλαδή από τις 22.00 έως και τις 06.00, διαπιστώνεται ότι τα παιδιά αυτά που είναι ηλικίας από 7-15 ετών εργάζονται κατά κύριο λόγο βραδινές ώρες δεδομένης της φύσης της δουλειάς τους. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τις διατάξεις περί απαγόρευσης της εργασίας των παιδιών τις Κυριακές και τις αργίες.⁷⁴ Τις μέρες αυτές όπως δήλωσαν τα ίδια τα παιδιά εργάζονται κανονικά και για πολλές ώρες αφού η δουλειά τις μέρες αυτές είναι ακόμα πιο κερδοφόρα.

Η ελάχιστη ανάπαυση που προβλέπεται για τους έφηβους εργαζόμενους είναι δυο συνεχείς ημέρες εκ των οποίων η μία πρέπει να συμπίπτει με Κυριακή.⁷⁵ Σε ημερήσια βάση εάν ο χρόνος εργασίας υπερβαίνει τις 4,5 ώρες πρέπει να παρέχεται διάλειμμα τριάντα τουλάχιστον συνεχών λεπτών.⁷⁶ Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας δεν υπάρχει καμία τέτοια πρόβλεψη για διαλείμματα κατά τη διάρκεια της εργασίας τους ή κάποιες συγκεκριμένες μέρες ανάπαυσης κατά τη διάρκεια της εβδομαδιαίας εργασίας τους. Αντιθέτως όπως αναφέρθηκε τις μέρες ανάπαυσης εργάζονται ακόμα πιο έντονα.

Νομοθετικές ρυθμίσεις (Νόμος 1837/1989) προβλέπουν επίσης τις αυξημένες υποχρεώσεις πρόνοιας που έχουν οι εργοδότες των ανήλικων εργαζομένων. Στην περίπτωση που εξετάζουμε όμως όπου δεν υπάρχει μια τυπικά οργανωμένη εργοδοσία και ούτε συγκεκριμένος εργασιακός χώρος, τα όποια μέτρα προστασίας των ανηλίκων ως προς την υγιεινή και ασφάλεια στο πλαίσιο του εργασιακού τους περιβάλλοντος, δεν είναι εφικτό να ληφθούν. Έτσι παρατηρούνται καταστάσεις όπου

---

⁷² Άρθρο 3 Π.Δ. 62/1998.

⁷³ Άρθρο 3 Π.Δ. 62/1998 και άρθρο 5 Ν.1837/1989.

⁷⁴ Βλ. Γ.Κουκιάδη «Εργατικό Δίκαιο- Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις και Κοινωνική Πολιτική», Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1995, σελ.277.

⁷⁵ Άρθρο 9 Π.Δ. 62/1998.

⁷⁶ Άρθρο 10 Π.Δ. 62/1998.

τα παιδιά εργάζονται μαζί με τους ενήλικους κάτω από σκληρές και ανθυγιεινές συνθήκες (θόρυβος, ακατάλληλες θερμοκρασίες, επικίνδυνες ουσίες). Υπό αυτό το πρίσμα γίνεται κατανοητό πως η έκδοση βιβλιαρίου εργασίας ανήλικου από τις οικείες επιθεωρήσεις εργασίας δεν έχει κανένα λόγο ύπαρξης σε μια άτυπη και αδήλωτη σχέση εργασίας μεταξύ γονιού και παιδιού (στις περισσότερες περιπτώσεις).⁷⁷

Το ημερομίσθιο που δικαιούνται εκ του νόμου οι ανήλικοι εργαζόμενοι, ανεξαρτήτως από το είδος της εργασίας τους, υπολογίζεται με βάση το κατώτατο τουλάχιστον ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη.⁷⁸ Στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν υφίσταται ωστόσο καθόλου η έννοια του μισθού των παιδιών για την εργασία που προσφέρουν. Στην καλύτερη περίπτωση όπως αναφέρθηκε θα πάρουν ένα πολύ μικρό μερίδιο από το μεροκάματο τους ως χαρτζιλίκι. Η αμοιβή που νιώθουν ότι έχουν τα παιδιά αυτά από την εργασία τους είναι ότι προσφέρουν στην οικογένεια τους τα προς το ζην.

Λαμβάνοντας υπόψη τόσο τη «Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του παιδιού», σύμφωνα με την οποία «όλα τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην υποχρεωτική και δωρεάν στοιχειώδη εκπαίδευση» όσο και τον «Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη» που προβλέπει ότι «η εργασία των παιδιών πρέπει να εξασφαλίζει παράλληλα τη συμμετοχή τους στην υποχρεωτική εκπαίδευση», θα περίμενε κανείς τα παιδιά αυτά να έχουν τη δυνατότητα φοίτησης στο σχολείο. Ωστόσο δεδομένου ότι 7 από τα 17 παιδιά που ρωτήθηκαν δεν έχουν πάει ποτέ σχολείο και μόλις 3 από τα 17 παρακολουθούν ακόμα κανονικά τα μαθήματα, γίνεται κατανοητό πως η είσοδος των παιδιών στην απασχόληση από νωρίς, αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την παρακολούθηση του σχολείου και κατ'επέκταση αποτελεί τροχοπέδη για το επαγγελματικό τους μέλλον. Η εκπαίδευση δεν αποτελεί ένα απλό δικαίωμα αλλά προϋπόθεση πραγμάτωσης όλων εκείνων των δικαιωμάτων που θα οδηγήσουν το άτομο να λάβει μέρος στην κοινωνία τη θέση που του αξίζει.

Οι απαντήσεις που δίνουν τα παιδιά στο ερώτημα «γιατί δεν πας σχολείο;» είναι οι εξής: «γιατί πάω με το μπαμπά στην δουλειά, γυρνάμε πολύ αργά το βράδυ και δεν μπορώ να σηκωθώ το πρωί». Ωστόσο οι γονείς τους τα εγγράφουν στο σχολείο στην αρχή της χρονιάς για να πάρουν το επίδομα Παιδικής Προστασίας. Στη συνέχεια

---

⁷⁷ Άρθρο 8 Ν.1837/1989.

⁷⁸ Άρθρα 6 και 2 Ν.1837/1989.

όμως θεωρούν ότι δεν τους χρειάζεται το σχολείο για να παντρευτούν, να κάνουν παιδιά ή να γίνουν παλιατζήδες.⁷⁹ Επομένως η σχολική φοίτηση έπεται των οικονομικών δραστηριοτήτων που επιτρέπουν στην κοινότητα να επιβιώσει.

Είναι απαραίτητο όμως στο σημείο αυτό να τονίσουμε ότι η μη παρακολούθηση του σχολικού προγράμματος είναι συνάρτηση και άλλων παραγόντων. Οι εκπαιδευτικές δυνατότητες που παρέχονται στα παιδιά της κοινότητας των Ρομά είναι σαφώς περιορισμένες. Μέσα στο ίδιο το σχολείο οι προκαταλήψεις τόσο από την πλευρά των εκπαιδευτικών όσο και από την πλευρά των μαθητών και των γονέων τους δεν λείπουν. Διαπιστώνεται άρα ότι το σχολείο των μη Ρομά δύσκολα γίνεται σχολείο και των Ρομά.⁸⁰ Επιπλέον, δεδομένου ότι το σχολείο απαιτεί τη βοήθεια των γονέων κατά τη μελέτη των παιδιών στο σπίτι, γίνεται κατανοητό ότι κάτι παρόμοιο δεν μπορεί να γίνει από γονείς Ρομά οι οποίοι είναι ως επί το πλείστον αναλφάβητοι. Έτσι ακόμα και τα 3 παιδιά που πηγαίνουν κανονικά σχολείο ανέφεραν ότι τα μαθήματα τους μπορούν να τα διαβάσουν μόνο στο κέντρο.

Συνέπεια όλων αυτών είναι φυσικά να μην μπορούν τα παιδιά αυτά αργότερα να αξιοποιήσουν τις νέες δυνατότητες που παρέχει η ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας για τη συμμετοχή τους στην παραγωγική διαδικασία. Ως εκ τούτου είναι δύσκολο για τους νέους Ρομά να ξεφύγουν από την αναπαραγωγή των παραδοσιακών επαγγελμάτων της φυλής τους. Ο αναλφαβητισμός των Ρομά σταθεροποιεί τις σχέσεις οικονομικής και κοινωνικής κατωτερότητας, που κυριαρχούν εδώ και αιώνες στην ευρωπαϊκή ήπειρο.⁸¹

Όσον αφορά τώρα την ευθύνη για την ανατροφή και ανάπτυξη του παιδιού αυτή είτε ανήκει στους γονείς είτε στους νόμιμους εκπροσώπους του, θα πρέπει να πραγματοποιείται πάντα με άξονα το συμφέρον του ίδιου του παιδιού (Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του παιδιού). Στις περιπτώσεις που εξετάστηκαν όμως δεν παρατηρήθηκε κάτι παρόμοιο. Έτσι τα παιδιά ή οι εκάστοτε κηδεμόνες των παιδιών δρουν με βάση καθαρά το δικό τους οικονομικό συμφέρον μέσα από την οικονομική και σε κάποιες περιπτώσεις σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών.

---

⁷⁹ <http://www.praksis.gr>

⁸⁰ Βλ. Ζ. Λιέζουά «Ρομά, Τσιγγάνοι, Ταξιδευτές. Οι Τσιγγάνοι της Ευρώπης», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σελ.211.

⁸¹ Βλ. Δ. Ντούσας «Rom και φυλετικές διακρίσεις, στην ιστορία, την κοινωνία, την κουλτούρα, την εκπαίδευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα», Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ.143-144.

Σύμφωνα με το άρθρο 409 του Ποινικού Κώδικα προβλέπεται ποινή φυλάκισης ή χρηματική ποινή για όποιον παραμελεί να αποτρέψει ή εξωθεί σε επαιτεία παιδιά κάτω των 17 ετών. Πιο αυστηρές ποινές ισχύουν και για την παράληψη κηδεμόνα να παρεμποδίσει ανήλικο από την τέλεση αξιόποινης πράξης. Παρά το γεγονός ότι αυτά διαπράττονται από τους γονείς των παιδιών αυτών που τα ωθούν να πουλάνε λουλούδια ή να ζητιανεύουν, οι άνθρωποι στο κέντρο δεν έχουν ακούσει ποτέ να συλλαμβάνεται κάποιος ή να φυλακίζεται. Επιπλέον ο Αστικός Κώδικας στο άρθρο 135 προβλέπει ότι ο ανήλικος που έχει συμπληρώσει το 14ο έτος μπορεί να διαθέτει ελεύθερα κάθε τι που κερδίζει από την προσωπική του εργασία ή που του δόθηκε για να το χρησιμοποιεί ελεύθερα. Ωστόσο όπως αναφέρθηκε, τα χρήματα που κερδίζουν πηγαίνουν απευθείας στον υπεύθυνο για την εργασία τους.

Μια άλλη παράμετρος της εισόδου των παιδιών από τόσο μικρή ηλικία στην απασχόληση αποτελεί το ότι τα παιδιά αυτά δεν απασχολούνται επ' αόριστον σε τέτοιου είδους δραστηριότητες. Όπως αναφέρθηκε τα αγόρια συνήθως εργάζονται επαιτώντας ή πουλώντας λουλούδια μέχρι την ηλικία των 7 ή 8 ετών ενώ τα κορίτσια μέχρι τα 15-16 τους χρόνια. Κατόπιν τα κορίτσια παντρεύονται και φροντίζουν την οικογένεια τους ενώ τα αγόρια από αυτή την ηλικία και μετά, το πιθανότερο σενάριο, όπως μας πληροφόρησαν οι υπεύθυνοι του κέντρου είναι να οδηγηθούν σε παράνομες δραστηριότητες. Είναι γεγονός ότι τα παιδιά 16 και 17 ετών που ρωτήθηκαν δεν έδωσαν μια σαφή απάντηση για το τι δουλειά κάνουν, αφήνοντας να εννοηθεί ότι δεν έχουν μια συγκεκριμένη ασχολία. Διαπιστώνεται επομένως πόσο αβέβαιο είναι το επαγγελματικό τους μέλλον, μη έχοντας εφόδια γνώσης ή επαγγελματικής κατάρτισης, κάτι όμως που δεν φαίνεται να τα ανησυχεί. Άλλωστε τα εργασιακά πρότυπα των γονιών παίζουν καταλυτικό ρόλο κατά τη διαμόρφωση των δικών τους επαγγελματικών επιλογών. Είναι γεγονός ότι η ένταξη των ατόμων στην αγορά εργασίας προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τον τύπο της κοινωνικοποίησης τους και η αξιολόγηση των επαγγελμάτων και των εκπαιδευτικών ευκαιριών προσδιορίζεται μέσα από τις επαγγελματικές εμπειρίες του άμεσου και ευρύτερου οικογενειακού περιβάλλοντος.⁸²

Όλα αυτά αποτελούν γενικευμένο φαινόμενο στην κοινότητα των Ρομά, όπως μας ενημέρωσαν τα ίδια τα παιδιά και οι υπεύθυνοι του κέντρου. Δηλαδή οι 17 αυτές

⁸² Βλ. Θ. Σακελλαρόπουλος «Η Μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους», Τόμος Α, Εκδόσεις Κριτική 1999, σελ.239-247.

περιπτώσεις, όπως πιστοποιούν και πολυάριθμες έρευνες αλλά και όπως διαφαίνεται από την καθημερινότητα της πόλης, δεν αποτελούν εξαίρεση για τον τρόπο ζωής των παιδιών Ρομά.

Σύμφωνα με τα όσα ειπώθηκαν στις συνεντεύξεις καθώς και τις πληροφορίες από τους εργαζόμενους στο κέντρο, διαπιστώνεται ότι η πρωταρχική αιτία εισόδου των ανήλικων παιδιών στην απασχόληση είναι ο εξαναγκασμός από τους ίδιους τους γονείς τους ή τον υπεύθυνο για την επιμέλεια τους, προκειμένου να αποκομίσει οικονομικό όφελος.

Ωστόσο το φαινόμενο αυτό έχει πολλαπλές διαστάσεις και επομένως πρέπει να επισημανθεί ότι μια σειρά και άλλων λόγων ωθούν ή έστω διευκολύνουν την παιδική εκμετάλλευση. Τέτοιοι λόγοι είναι σαφώς η φτώχεια και οι δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης των παιδιών και των οικογενειών τους σε καταυλισμούς. Επιπλέον οι άνισες εκπαιδευτικές δυνατότητες αποτελούν ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν τα παιδιά Ρομά. Στις περισσότερες περιπτώσεις δεν έχουν πρόσβαση στο σχολείο ή εάν έχουν δεν λαμβάνουν ίση εκπαίδευση. Οι μικροί Ρομά απορριπτεί από ένα μεγάλο μέρος εκπαιδευτικών και μαθητών, απογοητεύονται γρήγορα και εγκαταλείπουν την εκπαίδευση στη μέση ενώ παράλληλα αφοσιώνονται ολοκληρωτικά στην απασχόληση. Μολαταύτα πολλά παιδιά θα ήθελαν να μάθουν γράμματα και εκτιμούν πολύ τους «δικούς τους» που μπορούν να διαβάσουν και να γράφουν.

Επιπροσθέτως, οι κοινωνικές προκαταλήψεις απέναντι σε αυτές τις ομάδες τόσο στον εργασιακό όσο και στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο δεν διευκολύνει την εργασιακή και κοινωνική τους ένταξη και παραμένουν κοινωνικά αποκλεισμένοι από τις ευκαιρίες που παρέχονται από την αγορά εργασίας και από το σύστημα κοινωνικής προστασίας. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι να εντείνονται φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας, μέσα στα οποία εντάσσεται και η παιδική εργασία και εκμετάλλευση.⁸³

Να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι η παιδική εργασία και η επαιτεία, δεν αποτελούν φυλετικά γνωρίσματα μόνο των Ρομά. Αποτελούν χαρακτηριστικά και

---

⁸³ <http://jasongr.wordpress.com/2008/06/13>

κάθε κοινωνικής ομάδας, σε κάθε χώρα του κόσμου που πεινάει, δεν έχει στέγη και που ζει μέσα στην κρατική και κοινωνική αδιαφορία.⁸⁴

Επομένως παρά το γεγονός ότι η ευθύνη για την επιμέλεια και προστασία των παιδιών αποτελεί βασική μέριμνα της οικογένειας, το προστατευτικό περιβάλλον για τα παιδιά δεν περιορίζεται όμως μόνο σε αυτή. Η μέριμνα για την ουσιαστική κατοχύρωση των δικαιωμάτων των παιδιών και την εξασφάλιση ενός ασφαλούς περιβάλλοντος για αυτά αποτελεί υποχρέωση και καθήκον των κυβερνήσεων, των εκπαιδευτικών θεσμών, των δημόσιων λειτουργιών και σίγουρα κάθε πολίτη ξεχωριστά.

Ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας αποτελεί άμεσο ή έμμεσο αποτέλεσμα των αποτυχιών των θεσμικών και διοικητικών ρυθμίσεων που εκπορεύονται από μονοδιάστατες κρατικές πολιτικές αντιμετώπισης των κοινωνικών προβλημάτων. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και στην ελληνική περίπτωση.⁸⁵ Πολιτικές για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας μένουν τις περισσότερες φορές ανεφάρμοστες ή εφαρμόζονται ελλιπώς. Ενδεικτικά μόνο αναφέρονται παρακάτω ορισμένες πολιτικές δράσεις που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα για την αντιμετώπιση της παιδικής εργασίας και την απομάκρυνση των παιδιών Ρομά από την εκπαίδευση με την παράλληλη είσοδο τους στην απασχόληση.

Ο Συνήγορος του Παιδιού παρακολουθεί την εφαρμογή τέτοιων πολιτικών και παρεμβαίνει σε περιπτώσεις καταπάτησης των δικαιωμάτων των παιδιών. Έτσι μέσα από τη δράση του παρακολουθεί την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού στην Ελλάδα, που αποτελεί νόμο αυξημένης τυπικής ισχύος (Ν.2101/92). Η Αρχή επισημαίνει ότι δεν έχουν γίνει ακόμη αρκετά βήματα για την διάδοση της Σύμβασης στους επαγγελματίες που ασχολούνται με παιδιά καθώς και στο πλατύ κοινό, όπως συμβατικά είναι υποχρεωμένη να κάνει η ελληνική πολιτεία. Ως προς το φαινόμενο της εκμετάλλευσης ανηλίκων, ιδίως σε εργασίες βλαπτικές για την ψυχική τους υγεία, δεν έχουν ενισχυθεί οι πρακτικές της κοινωνικής εργασίας στο δρόμο (street work) και ιδιαίτερα σε συνεργασία με ειδικευμένες μη κυβερνητικές οργανώσεις, ώστε να επιτυγχάνεται η προστασία των παιδιών με τις ελάχιστες δυνατές συνέπειες για την καθημερινή τους ζωή.

---

⁸⁴ Βλ. Δ. Ντούσας «Rom και φυλετικές διακρίσεις, στην ιστορία, την κοινωνία, την κουλτούρα, την εκπαίδευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα», Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ.137.

⁸⁵ Βλ. Θ. Σακελλαρόπουλος «Η Μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους», Τόμος Α, Εκδόσεις Κριτική 1999, σελ.239-247.

Ως προς την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών Ρομά, ο Συνήγορος έχει εξετάσει σημαντικό αριθμό αναφορών και έχει επισκεφθεί μεγάλο αριθμό καταυλισμών και σχολείων όπου φοιτούν παιδιά Ρομά και επισημαίνει ότι δεν έχουν καταρτιστεί ακόμα τα κατάλληλα νομοσχέδια για την παιδική προστασία και επιπλέον η διάθεση πόρων για υποστηρικτικές δράσεις και προγράμματα καταπολέμησης της παιδικής εργασίας είναι ακόμα ανεπαρκής. Οι καθιερωμένοι μηχανισμοί παραγωγής νομοθετικού έργου και άσκησης κοινοβουλευτικού ελέγχου δεν έχουν εξασφαλίσει την εναρμόνιση της νομοθεσίας και της πολιτικής δράσης με όσα προβλέπονται στις διεθνείς και ευρωπαϊκές συμβάσεις.

Όσον αφορά συγκεκριμένα τα μέτρα για την ένταξη των παιδιών Ρομά στο εκπαιδευτικό σύστημα ο Συνήγορος του Παιδιού αξιολογεί τα «Προγράμματα Εκπαίδευσης Τσιγγανοπαίδων» που έχουν εφαρμοστεί εδώ και χρόνια κυρίως στην βόρεια Ελλάδα. Επισημαίνει λοιπόν ότι εξακολουθεί να υφίσταται ένας πολύ σημαντικός αριθμός παιδιών Ρομά που δεν φοιτούν καθόλου στο σχολείο ή το εγκαταλείπουν πολύ πριν την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Αρκετά από αυτά τα παιδιά εργάζονται από πολύ μικρές ηλικίες και μάλιστα σε συνθήκες εξαιρετικά επικίνδυνες για την ψυχική και σωματική τους υγεία. Τα μέτρα που έχουν ληφθεί δεν είναι δραστικά για την ευαισθητοποίηση των οικογενειών Ρομά όσον αφορά την αναγκαιότητα σχολικής φοίτησης των παιδιών τους και απομάκρυνσης τους από την αγορά εργασίας.⁸⁶

Η Αναπτυξιακή Σύμπραξη «ΔΙΚΑΔΙ ΡΟΜ» (2005-2007) πραγματοποιήθηκε με χρηματοδότηση κατά 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και κατά 25% από το Υπουργείο Απασχόλησης & Κοινωνικής Προστασίας. Στόχος ήταν η διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου συστήματος υποστήριξης και ένταξης στην αγορά εργασίας ανέργων Ρομά, μέσα από την κατάρτιση, υποστήριξη και προώθηση στην απασχόληση, δημιουργία δομών υποδοχής Ρομά, διαμόρφωση συστήματος δικτύωσης, ενημέρωσης και πληροφόρησης σε θέματα εργασιακά, κοινωνικής ένταξης και ενσωμάτωσης. Η ένταξη στην συνείδηση των Ρομά της εναλλακτικής της εξαρτημένης εργασίας ως μοντέλου απασχόλησης και της προώθησης και τοποθέτησης τους στην αγορά εργασίας σε θέσεις μισθωτής εργασίας δεν αποτελεί

---

⁸⁶ <http://www.synigoros.gr>

εύκολο εγχείρημα για αυτό το λόγο και τα αποτελέσματα της σύμπραξης αυτής δεν υπήρξαν ιδιαίτερα ικανοποιητικά.⁸⁷

Δεν υπάρχει όμως βούληση και από πλευράς πολιτών παρά μόνο αδιαφορία, ανοχή και παθητικότητα. Δεν υπάρχει επομένως επικοινωνία με τους αρμόδιους φορείς για την προστασία των ανηλίκων, όταν διαπιστώνεται εκμετάλλευση ανηλίκου σε χώρους εργασίας ή σε άτυπες μορφές εργασίας. Η προσφορά χρημάτων σε παιδιά που ζητιανεύουν έχει ως μοναδικό αποτέλεσμα να παρατείνεται ο χρόνος των παιδιών αυτών στην παρανομία, καθώς όταν αλλάζει η μορφή εκμετάλλευσης για αυτά, αλλάζει από την επαιτεία προς την πορνεία και τη διακίνηση ναρκωτικών.

Η Μη Κυβερνητική Οργάνωση «PRAKSIS», έχοντας πολυετή εμπειρία στο φαινόμενο της παιδικής εργασίας στους δρόμους, μέσα από το πρόγραμμα «Παιδιά της Διπλανής Πόρτας», παρεμβαίνει στο δρόμο (streetwork), στηρίζει τα παιδιά, που εργάζονται ή επαιτούν και τις οικογένειες τους, παρέχοντας δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, παιδαγωγικές και νομικές υπηρεσίες. Παρόμοιες ενέργειες γίνονται και από άλλες μη κυβερνητικές οργανώσεις αλλά παραμένουν μεμονωμένες πρωτοβουλίες οργανώσεων. Εάν δεν υπάρξει συστηματική δράση από κρατικούς φορείς και σωστή αντιμετώπιση από πλευράς πολιτών, το φαινόμενο της παιδικής εργασίας δεν θα μπορέσει να καταπολεμηθεί άμεσα.

Η πολιτεία επομένως οφείλει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της παιδικής εκμετάλλευσης με δραστικά μέτρα προστασίας των ανηλίκων. Έτσι, μέτρα που θα μπορούσαν να ληφθούν για την αντιμετώπιση του σοβαρού αυτού φαινομένου και τη σταδιακή εξαφάνισή του είναι τα εξής:

- Ουσιαστική εφαρμογή της κείμενης νομοθεσίας η οποία διασφαλίζει τα στοιχειώδη δικαιώματα των παιδιών (προστασία, ασφάλεια, μόρφωση, ελεύθερος χρόνος, παιχνίδι).
- Αυστηρότερος έλεγχος και επιβολή ποινών για την μη τήρηση της νομοθεσίας κατά της παιδικής εργασίας.
- Δημόσια υποχρεωτική εκπαίδευση για όλα τα παιδιά και παράλληλη λήψη μέτρων για την παρακολούθηση της τήρησης αυτής της υποχρέωσης από τους

---

⁸⁷ <http://www.dikadi-rom.gr> , <http://www.praksis.gr>

κηδεμόνες τους, με στόχο την ένταξη των παιδιών Ρομά στο εκπαιδευτικό σύστημα.

- Κίνητρα με σκοπό την αλλαγή νοοτροπίας και στάσης των γονέων Ρομά για την εκπαίδευση των παιδιών τους (καταβολή σχολικού επιδόματος στο τέλος της σχολικής χρονιάς και όχι στην αρχή).
- Διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου συστήματος υποστήριξης για την είσοδο των Ρομά στην αγορά εργασίας, μέσα από την ένταξη τους σε επιδοτούμενα σεμινάρια και θέσεις εργασίας,
- Ενημερωτικές εκστρατείες για την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης απέναντι στο σύνθετο κοινωνικό πρόβλημα της παιδικής εργασίας.
- Ανοικτός διάλογος για τα προβλήματα παιδικής εκμετάλλευσης με στόχο την αναγνώριση του προβλήματος, την κατάθεση προτάσεων για τη λήψη αποτελεσματικών μέτρων και τη δημιουργία ανάλογων προγραμμάτων.
- Στατιστική καταγραφή και κοινωνική αποτύπωση του προβλήματος.

Εάν εφαρμοστούν αποτελεσματικά κάποια από αυτά τα μέτρα θα μπορέσουν να μειωθούν τα ποσοστά παιδικής εργασίας και το μέλλον όλων αυτών των ανήλικων παιδιών που πέφτουν σήμερα θύματα οικονομικής και σεξουαλικής εκμετάλλευσης θα φαντάζει πιο αισιόδοξο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εν κατακλείδι των όσων αναφέρθηκαν στην παρούσα εργασία πάνω στο ζήτημα της παράνομης παιδικής εργασίας διαπιστώνεται ότι η οικονομική εκμετάλλευση των παιδιών, που εμφανίστηκε ήδη από τον περασμένο αιώνα, εξακολουθεί να χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνίες παρά την θέσπιση νομοθετικών ρυθμίσεων και τη λήψη μέτρων για την καταπολέμησή της. Η οικονομική κερδοφορία στα πλαίσια της παραοικονομίας οδηγεί στην εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Όταν μάλιστα πρόκειται για την οικονομική και σεξουαλική εκμετάλλευση μικρών παιδιών γίνεται κατανοητό ότι υφίσταται σοβαρή παραβίαση θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ωστόσο οι καταστάσεις αυτές φαίνεται να μην μπορούν να εξλειφθούν εύκολα εφόσον αποτελούν απόρροια εξελίξεων όπως η αυξανόμενη φτώχεια και οικονομική εξαθλίωση, η κοινωνική περιθωριοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, η μη τήρηση του νομοθετικού πλαισίου και η αναποτελεσματικότητα των κυβερνήσεων να λάβουν όλα τα κατάλληλα μέτρα.

Όπως φάνηκε από την παρούσα έρευνα οι μικροί Ρομά ωθούνται στην «επιλογή» της ένταξης στην παραγωγική διαδικασία ήδη από πολύ μικρή ηλικία. Γίνονται ενήλικοι από μια ζωή που παραγνωρίζει το γεγονός ότι είναι παιδιά.⁸⁸ Παρά την επικύρωση Διεθνών και Ευρωπαϊκών Συμβάσεων, τα δικαιώματα των ανηλίκων αυτών εργαζόμενων, καταπατώνται στη συντριπτική τους πλειοψηφία καθώς τα παιδιά πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης σε θέματα ωραρίου, συνθηκών εργασίας και ασφάλειας.

Όταν μικρά παιδιά γίνονται αντικείμενο τόσο σκληρής εκμετάλλευσης και κυρίως από τους ίδιους τους γονείς, αυτό σημαίνει ότι σήμερα «τα παιδιά χάνουν στη μάχη της αξιοπρέπειας» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Unicef. Η ευθύνη για αυτή την κατάσταση δεν μπορεί να βαραίνει μόνο τους κηδεμόνες των παιδιών αυτών, αλλά και την επίσημη πολιτεία και τους ίδιους τους πολίτες που δέχονται αδιαμαρτύρητα τέτοιες καταστάσεις στην καθημερινή τους πραγματικότητα. Η ανοχή και η αδιαφορία που επιδεικνύουν βοηθάει στη διόγκωση του φαινομένου. Όταν δε γίνεται λόγος για τους «πελάτες» των παιδιών που πέφτουν θύματα πορνείας, τότε είναι φανερό πως πρόκειται για χερίστο αδίκημα, χωρίς όμως να τιμωρούνται οι

---

⁸⁸ Βλ. Δ. Ντούσας «Rom και φυλετικές διακρίσεις, στην ιστορία, την κοινωνία, την κουλτούρα, την εκπαίδευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα», Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ.166.

υπαίτιοι. Όπως διαφαίνεται η εργασία των μικρών Ρομά είναι και θα παραμείνει ένα από τα μεγαλύτερα στίγματα του ελληνικού και ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Πριν ολοκληρώσουμε την παρούσα μελέτη αξίζει να αναφερθούν κάποιες από τις εντυπώσεις που αποκομίστηκαν από την επιτόπια έρευνα στα παιδιά Ρομά. Η καθημερινή επαφή επί δυο συνεχόμενες εβδομάδες με τα παιδιά αυτά επομένως αποτέλεσε μια πολύ ξεχωριστή και πλούσια εμπειρία. Ενώ θα περίμενε ίσως κανείς τα παιδιά αυτά να είναι καχύποπτα με τους υπόλοιπους Έλληνες που τα πλησιάζουν, ενώ δεν συναναστρέφονται μαζί τους για δουλειά, κάτι τέτοιο δεν συνέβη. Τα περισσότερα από αυτά ήταν πολύ ανοιχτά και δοτικά, σχεδόν από την πρώτη κιόλας ημέρα. Μέσα από το παιχνίδι και κυρίως τη ζωγραφική, αναπτύχθηκε αίσθημα οικειότητας και έτσι συζητήθηκαν ενδιαφέροντα πράγματα για την προσωπική τους ζωή. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα παιδιά αυτά, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, παρά το γεγονός ότι εργάζονται κάτω από αντίξοες συνθήκες και δεν πάνε σχολείο, ενώ κάποια πραγματικά θα το ήθελαν, δεν παραπονιούνται ποτέ και αποφεύγουν να κατηγορήσουν τους γονείς τους. Δείχνουν χαρούμενα τις περισσότερες φορές σαν να μην αντιλαμβάνονται την κατάσταση που βιώνουν. Κάποια από αυτά βλέπουν μάλλον σαν παιχνίδι το να πουλάνε λουλούδια ή μπαλόνια. Όσον αφορά το σχολείο ήταν εντυπωσιακό το γεγονός ότι τα περισσότερα παιδιά δήλωσαν πως θέλουν να μάθουν γράμματα, αλλά έδειξαν να κατανοούν πλήρως το ότι οι εργασιακές τους υποχρεώσεις δεν τους το επιτρέπουν.

Κλείνοντας θα ήταν ενδιαφέρον να παραθέσω την ερώτηση που μου απεύθυνε ο Μουσταφά 12 ετών, με την αφοπλιστική ειλικρίνεια που διακρίνει τα παιδιά, σκιαγραφώντας την φιλοσοφία της παιδικής εργασίας στους κόλπους αυτής της κοινότητας. *«Εγώ το καλοκαίρι στα πανηγύρια βγάζω πολλά λεφτά. Ξέρεις πόσα μπορώ να βγάλω; Ακόμα και 100ευρώ την ημέρα. Εσύ πόσα βγάζεις την ημέρα στην δουλειά σου;»*. Οι σκέψεις δικές σας.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

BIBΛΙΑ:

- Ε. Αυδίκος, Α. Γκότοβος, Κ.Ν. Ζαφείρης, Υ. Hunt, Κ. Α. Kozaitis, Ε.Δ. Κοππάση, Α. Λιάπη, Ν.Ι. Ξυροτύρης, Μ. Παπαπαύλου, Π. Ταμπάκη, Π. Χατζηθεοδούλου, Ν.Α. Χριστοπούλου «Οι Ρομά στην Ελλάδα», Εκδόσεις Ελληνική Εταιρία Εθνολογίας, Αθήνα 2002.
- Α. Βαξεβάνογλου «Έλληνες Τσιγγάνοι: Περιθωριακοί και Οικογενειάρχες». Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2001.
- Σ. Βλαστός «Ατομικό Εργατικό Δίκαιο», Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1999.
- Π. Γέμτος, «Οι Κοινωνικές Επιστήμες», εκδόσεις Τυπωθήτω, 1995.
- Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Αμνηστίας «Διεθνείς Συμβάσεις για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα», Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1982.
- Ε. Καραθανάση «Το κατοικείν των Τσιγγάνων. Ο βιο-χώρος και ο κοινωνιο-χώρος των Τσιγγάνων». Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2000.
- Γ. Κουκιάδης «Εργατικό Δίκαιο- Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις και Κοινωνική Πολιτική», Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1995.
- Ι. Ληξουριώτης «Εργατικό Δίκαιο- Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις», Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2005.
- Ζ. Λιεζουά «Ρομά, Τσιγγάνοι, Ταξιδευτές. Οι Τσιγγάνοι της Ευρώπης», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999.
- Α. Λυδάκη «Οι Τσιγγάνοι στην Πόλη. Μεγαλώνοντας στην Αγ. Βαρβάρα». Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1998.
- Ν. Μαραβέγιας – Μ.Τσινισιζέλης «Η Ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Θεσμικές Πολιτικές και Οικονομικές Πτυχές», Εκδόσεις Θεμέλιο, Βιβλιοθήκη Ευρωπαϊκών Θεμάτων, 1999.
- Αγ. Νασίκα «Ποινικός Κώδικας», Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2006.
- Δ. Ντούσας «Rom και φυλετικές διακρίσεις, στην ιστορία, την κοινωνία, την κουλτούρα, την εκπαίδευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα», Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997.
- Θ. Σακελλαρόπουλος «Η Μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους», Τόμος Α, Εκδόσεις Κριτική 1999.

- Θ. Σακελλαρόπουλος «Ζητήματα Κοινωνικής Πολιτικής», Τόμος Α, Εκδόσεις Διόνικος 2003.
- Μ. Σπυριδάκη «Αστικός Κώδικας και Εισαγωγικός Νόμος», Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Κομοτηνή 2003.
- Ν. Τάτσης, «Κλασικές Έρευνες των Κοινωνικών Επιστημών», Εκδόσεις Οδυσσεας, 1991.
- Roger Blanpain- Ι. Κουκιάδης «Το Κοινοτικό Δίκαιο της Εργασίας – Πριν και μετά το Μάαστριχτ», Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993.
- Colin Robson, «Η Έρευνα του Πραγματικού Κόσμου», Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2007.
- Margaret Wetherell, «Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα», Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2004.

ΆΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ:

- Διεθνής Αμνηστία, «Ετήσια Έκθεση 2007», Δημοσιογραφικό υλικό, Μάιος 2007.
- Διεθνής Αμνηστία, Περιοδικό «Μαρτυρίες», Τεύχος 102, Απρίλιος- Μάιος- Ιούνιος 2008.
- Έρευνα Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών που πραγματοποιήθηκε το Μάρτιο και Απρίλιο του 2006, «Μεγαλώνοντας στην Αθήνα, Ποιότητα Ζωής Παιδιών και Εφήβων», Γίτσα Κοτταρίδη, Ελένη Βαλάση – Αδάμ, Μαρία Μαλικιώση Λοΐζου.
- Θ.Γ., εφ. Ελευθεροτυπία, 14/10/2003 «Παιδική Εργασία: 186 εκατ. παιδιά θύματα εκμετάλλευσης».
- Μ. Παπαγιαννοπούλου, «Η Εκπόνηση Μελετών στις Κοινωνικές Επιστήμες. Γενικές Κατευθύνσεις, Αθήνα, Μάρτιος 2004.
- Κ. Παπάδης, εφ. Το Βήμα, 18/1/1998 «250 εκατομμύρια ανήλικοι σκλάβοι».
- «Έκθεση για τα εμπόδια και τις δυσκολίες πρόσβασης των Ρομά στις υπηρεσίες υγείας, στην εκπαίδευση και την ένταξη τους στην στεγαστική πολιτική, Οκτώβριος 2007» (PRAKSIS).
- Amnesty International Report 2008 “The state of the world’s human rights”, 2008.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ:

- http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/children
- <http://www.un.org>
- <http://www.greekheslinki.gr>
- <http://www.klimaka.org.gr>
- <http://www.praksis.gr>
- <http://www.unicef.gr/reports/alko/street.php>
- <http://www.unicef.com>
- <http://www.amnesty.org>
- <http://www.amnesty.org.gr>
- <http://www.arsis.gr>
- <http://www.ekke.gr>
- <http://istoria.exnet.gr>
- <http://www.oneearth.gr>
- <http://aliatas.blogspot.com>
- <http://www.in.gr/news/article>
- <http://www.greek-events.gr>
- <http://www.vlioras.gr>
- <http://jasongr.wordpress.com/2008/06/13>
- <http://www.galera.gr>
- <http://www.fa3.gr/nomothesia>
- <http://www.veria.gr/content/view/212/38>
- <http://www.enet.gr/online>
- <http://www.mzorba.gr>
- <http://www.tovima.gr>
- <http://www.dikadi-rom.gr>
- <http://www.synigoros.gr>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΣ ΠΑΙΔΙΑ ΡΟΜΑ

ΒΑΣΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

- Φύλο
- Ηλικία
- Εθνικότητα
- Θρήσκευμα
- Ρόλος- Ευθύνες μέσα στην οικογένεια
- Παιδιά-Αδέρφια
- Στέγαση

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

1. Προσδιορισμός του αντικείμενου εργασίας.
2. Εργοδότης.
3. Συντονισμός και έλεγχος εργασίας. Υπάρχει παρακολούθηση για την απόδοση.
4. Αμοιβή της εργασίας και τρόπος υπολογισμού της.
5. Ασφάλιση.
6. Ωράρια εργασίας.
7. Άδειες – Ανάπαυση (νύχτα-Κυριακές-αργίες-διακοπές).
8. Συνθήκες εργασίας.
9. Προστατευτικά μέτρα για υγιεινή και ασφάλεια στο χώρο εργασίας.
10. Εκπαίδευση-Παρακολούθηση σχολείου.
11. Σχέσεις με οικογένεια.
12. Προσδοκίες για το μέλλον (μόνιμη απασχόληση ή περιστασιακή-μεταβατικό στάδιο).
13. Εργασία παιδιών, γενικευμένο φαινόμενο ή όχι στο συγκεκριμένο περιβάλλον.

ΒΑΣΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ